

A trencsényi csata.

(1708 augusztus 3)

(Második és befejező közlemény.)

Heister kibontakozása a szorosból, tervváltozása és elkanyarodása Trencsén felé.

Számításom szerint Heister lovas oszlopának éle reggel 5—6 óra között érkezhett Kis-Sztankóc, Szedlicsna falvakhoz. Rákóczi táborát megtekintve, láthatta, hogy a kurucok erősen szaggatott terepen, a hegyoldalon, erdős, cserjés vidéken állanak, szóval olyan helyen, amelyen lovastámadás nem kecsegtethet sikerrel. Seregének azok a kisebb osztagai, amelyek Czelder Orbán visszavonuló utóvédjét üldözték s amelyek valószínűen arról leszállott dragonyosok lehettek, a Szedlicsnától keletre emelkedő dombokra hágva, kisebb színtelt támadást intéztek a kuruc tábor balszárnyára, minden különösebb eredmény nélkül.²⁸ A menetoszlop Szedlicsnánál elérte a síkságot, érthető tehát, hogy a tisztán lovasságból álló seregnek Heister csupán ekkor adott parancsot a csatarendbe való kifejlődésre. A kurucok arcvonalának irányát a cserjés terepen nem lehetett pontosan megállapítani. Az elővéd élén, majd később a csatarendben a balszárnyon lovagló Pálffy a tűzérség állását felfedezte ugyan,²⁹ de 14 ágyú helyett csak 11-et tudott megszámlálni. Heister terve ekkor úgylátszik a következő volt: csatára fejlődve menetel arccal kelet felé, s azután félkanyarodással jobbra bekanyarodva megtámadja a Fejedelem hadállásának azt a pontját, mely lovastámadásra előnyös. A lovasság az akkori kor harc szabályai szerint rendszeren zárt sorban, két vonalban támadott és a vonalak között rendszeren 300 lépés távköz volt. A császári lovasság csatarendjének jobbszárnya Turna falu felé vett irányt.³⁰ Ilyen csatarendben menetelt Heister oldalmenetben a kuruc állás előtt s azzal párhuzamosan (1—2000 lépésnyire) addig, amíg jobbszárnya Turna keleti kijáratát kb. 4—500 lépésre elhagyta. A kurucok fegyvereinek lőtávólán kívül³¹ lévén, ez a minden-

²⁸ Rákóczi Emlékiratai V. 405. old.

²⁹ Pálffy id. jelentése.

³⁰ Ottlyk i. m. 109. old.

³¹ Gyalogság 300 lépésre, tűzérség 900—1000 lépésre volt képes löni. *Ujhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története Bpest, 1904 39. és 157. old.

esetre különös és szokatlan menetelés veszteség nélkül folyt le. Így elvonulva a kuruc hadállásnak legnagyobb része előtt, Heister belátta, hogy lovasságával az ellenséget ebből az erős állásából kivetni nem tudja. Közötte és a kuruc állás között a községeken keresztül folyó mocsaras patakok és szakadékos, lejtős, bózotos terep feküdt. Ezért támadó szándékát el-ejtván, reggel 7 órakor elrendelte, hogy egész serege „Contremarche“-sal³² balra kanyarodva, Hamriből Trencsén felé vezető országuton Trencsén-vára felé vonuljon. Első jelentésében ugyan azt állítja, hogy ezzel a mozdulattal a kuruc vonal hátába akart kerülni, valószínűbb azonban az, hogy a vár ágyúinak védelme alatt akart csapatának a város alatt pihenőt engedélyezni és megvárni a kedvezőbb alkalmat a sík mezőn való megütközésre.^{32a}

Ezalatt az idő alatt (t. i. napkeltétől reggel 7 óráig) a

³² A „Contremarche“ fogalmát az 1855-ban Lipcsében kiadott *Militair Conversations Lexikon*, így határozza meg: „Es tritt nicht selten der Fall ein, dass sich plötzlich feindliche Truppen im Rücken unserer Aufstellung zeigen, denen man also entgegengehen muss. Jede Truppe schlägt sich aber bekanntlich mit der Frontseite besser als mit der Rückseite. Wenn daher Zeit genug übrig bleibt, so verändert man Front und Flügel derjenigen Truppenabteilungen, welche im Rücken der Schlachtordnung agiren sollen. Eine solche Veränderung wird Contremarche genannt. Die Ausführung wird durch die Exercirreglements genau vorgeschrieben, wesshalb darüber nichts weiter zu sagen ist.“ Ez a meghatározás nem fedi teljesen annak a mozdulatnak lényegét, amelyet Heister lovasaival végeztetett. Harevonala nem állt teljesen párhuzamosan, szemben a kurucok hadállásával, hanem arra majdnem derékszöget képezett. Így tehát amikor Trencsén felé elkanyarodott, nem kellett egész areconalát hátrafordítani, csupán csak balra elkanyarítani. Mivel azonban ezt a mozdulatot úgy ő, mint Pálffy, jelentéseikben mindig Contremarchenak nevezi, megtartottam ezt a nevet annál is inkább, mert a magyar katonai nyelv ennek megfelelő kifejezést nem ismer. Ez a rendkívül bonyolult harcalakzat a későbbi harcászabályzatokból különben is már teljesen hiányzik.

^{32a} *Bokor* id. m. 2. és 5. vázlatán a császári sereget kezdetben 2 vonalú csatarendben állítja szembe a kuruc hadállás balszárnyával s később is ott tünteti fel Viard ezredeit. Ez nem valószínű, mert Heister jelentése szerint ő csatarendben *menetelt* Turna felé. A kuruc balszárny ellen a császáriak csak demonstrációs kis támadást intéztek (ezt Rákóczi Emlékirataiban — V. 405. lap — is mondja), amit az a körülmény is megerősít, hogy a főtámadás nem itt, hanem Turna és Hamri között folyt le. Viard, mint fentebb említettem, meggyőződésem szerint nem vett részt a csatában.

A 5. vázlaton Bokor úgy tünteti fel a császári sereget, mintha három rendezett harcsoportban (Viard—Heister—Pálffy) állott volna fel a harc-hoz, még pedig úgy hogy Heister és Pálffy egy vonalban voltak. Megállapításaim szerint Pálffy iniciatív támadását már akkor megkezdte, mikor Heister többi ezredei még a contremarche-ot csinálták, s ezek az ezredek fokozatosan kanyarodtak vissza s léptek harcba, de nem Pálffyval egyidejűleg. Véleményem szerint a döntő küzdelem nem — mint e vázlatból kiténik — Turnától délre, hanem Hamri és az országút közötti szakaszon, s a hamrii kis erdőben — amely Bokor dr. vázlatában nincs feltüntetve — zajlott le.

kuruc sereg elfoglalta azt a vonalat, amelyet a Fejedelem kijelölt.³³ A kuruc csatarend balszárnyán volt a gyalogság egy kis része, nyugat felé lekanyarított szárnyal. Ez a balszárny a Turna falu feletti lejtőn állott s nyugat felől mély árok védte. A szárny mögött egy kis réten Rákóczi idegen lovasságát (Charrière³⁴ lovas csapatát) helyezte el.³⁵ Az állás közepét a Barát-Lehotáról Hamri-Trencsén felé haladó országút szelte ketté. Itt állott a gyalogság zöme, a reguláris lovasezredek és La Mothe-nak 14 ágyúja. A jobbszárnyat, Hamri és Szoblahó között, tehát jórészen már sík, a lovasság számára alkalmasabb terepen, a kuruc lovasság többi része — főleg a mezei hadak — képezték. Mivel az egész terep nagyon szakadozott volt, Rákóczi udvari karabélyos ezredének hat századát az állás közepe mögé mint tartalékot állította fel, azzal a rendeltetéssel, hogy onnan az arcvonal bármely részén bevetesse őket. Mint említettem az egész haderőt maga a Fejedelem vezényelte és a csata megkezdésekor az arcvonal mögött, illetőleg felett, Turnától délkeletre a lejtő olyan pontján állott, ahonnan nem csupán a kurucok állását láthatta, hanem a lábainál fekvő egész síkságot is. Így hát Heister lovasainak mozdulatai a szemelättára játszódtak le. A jobbszárny vezetését gróf Pekry Lőrincce bízta.³⁶

Thaly állítása szerint „voltaképen Bercsényinek, mint a Fejedelem után következő legfőbb vezérnek kellett volna az akkori hadi etikett szerint a jobbszárnyat vezetnie. Pekry tábornagnak, mint utána következőnek a balszárnyat. Mivel azonban ebben a hadállásban a balszárny volt a fontosabb, Bercsényi maga kívánt itt vezényelni.”³⁷ A vezéreknek ilyen beosztását illetően semmi nyomot sem találtam. Ez a megállapítás valószínűleg Thaly elméleti következtetése lehet csupán, mert való az, hogy Bercsényi ebben a csatában különösebb szerepet nem játszott.

Őt, mint láttuk, Rákóczi a jobbszárnyak — a lovassági tábornak felriasztására küldötte — jóllehet Pekry parancsolt ott. Onnan visszatérve pedig a generalissimus a Fejedelem állásán, a Turna—Hamri felé vonuló lejtőn, egy jó áttekinthető nyújtó ponton tartózkodott Rákóczi kíséretében még akkor is, mikor Pálffy és az egész császári vonal támadása megkezdődött. A csata további folyamán forrásaink az ő személyes jelenlétét vagy befolyását a küzdelemre sehol sem

³³ Rákóczi Emlékiratok. V. 400. old.

³⁴ Charrières francia ezredes hűséges embere volt Rákóczinak, aki még rodostói száműzetésében is környezetében volt. (*Szekfü Gy.*: A száműzött Rákóczi, 214. és 351. old.)

³⁵ Rákóczi Emlékiratok V. 402. old.

³⁶ U. o. V. 403. old.

³⁷ *Hadt. Közl.* 1897. évf. 150. old.

említik. Így hát nem valószínű, hogy ő vezette volna a balszárny harcát.

Az udvari karabélyos ezreden kívül Rákóczi bizonyára még egy-két ezredet hátrább fekvő tartalék állásba vonhatott vissza, mert akkor, amikor reggel 6 óra tájban az előjelekből következtette, hogy Heister balszárnyát akarja megtámadni, 5 zászlóaljat indított tartalékából a veszélyeztetett helyre. A tartalék, Kolinovits szerint, a legvitézebb gyalogságból állott és a völgyben, az országút mentén volt elhelyezve, ennek háta megett volt a lovastartalék és a 14 ágyú. Ennek a harcsoportnak La Mothe volt a parancsnoka. „A tartalék” megnevezést itt nem úgy kell értelmeznünk, mint ma, azaz nem olyan alakulatot kell gondolnunk ezalatt, amely a meglévő arcvonal mögött esetleges beavatkozásra készen áll. Ebben az esetben ez a „tartalék” voltaképpen a „derékhad”, a csapatok színe-java, amely a harcavonal legfontosabb pontján várja a harcot. Itt a barát-lehotai országút környéke — a Bánnál lévő poggyással való összeköttetés, volt a Fejedelem serege számára a legfontosabb terepszakasz, itt helyezte el tehát legjobb ezredeit. Hagyott azonban néhány ezredet (udvari karabélyos) tartalékkul az egész harcavonal részére, de ezek a lejtő magasabb pontjain, majdnem az erdő szélén állottak. A csatarend első felállításáról és a csata lefolyásáról szólva, az egykorú kútfők gyakran említik a hamrii erdőt. A József császár idejében készült eredeti felvételen (1782—1784) (4. sz. melléklet) tisztán látható egy nagyobb erdőcske Hamritól közvetlenül délre, tehát a kuruc állás vonalában és egy kisebb, — inkább liget — a falutól közvetlenül északra. A kettő közül a Hamritól délre eső játszott fontos szerepet a gyalogság utolsó küzdelme alatt. A küzdelem s ezzel az egész csata döntő eseményei, a Hamritól délkeletre levő lejtőn e kis erdő közelében játszódtak le. Ezt bizonyítja az is, hogy az említett részletes térképen ezen a helyen van a csatát jelző két keresztbetett kard berajzolva, a következő felírás kíséretében:

„1708 ✕ unter dem Herrn General Heister
und Rakoczi zum Nachtheil des letzteren.“

Mindezt ideig, azaz reggel 7 óráig, Rákóczi joggal hihette, hōgy Heister fogja őt megtámadni. Seregének keleti irányba csatarendben való előnyomulásából ezt méltán következtethette. Meglepetésére azonban látta, hogy az egész császári lovasság most balra kanyarodik és Trencsén felé akar elvonulni.

Rákóczi utasítása az elvonuló császári lovasság oldalba támadására, Pekry balsikerű mozdulata.

A császáriaknak ez a mozdulata váratlanul érte Rákóczit, aki mindig azzal számolt, hogy neki kell majd védekeznie Heister támadása ellen s most ezzel szemben látta, hogy a császáriak a harcmezőt kardcsapás nélkül el akarják hagyni, minekelőtte bár csatarendben, de harc nélkül végig sétáltak az egész kuruc vonal előtt. Első pillanatban a Fejedelem nem tudta kellően megítélni a helyzetet s feleszmélni arra, hogy itt van az az alkalmas pillanat, amikor seregével védekezésből támadásba mehetne át, már csak azért is, mivel a császáriak sorai a contremarche végrehajtása közben, némileg összezavarodtak.³⁸ Pedig ha a fejedelmi vezér ekkor Heister jobbszárnyát, amely ebben az időben Turna és Hamri között, a kurucok első vonalától alig 1000 lépésnyire lehetett, e falvak irányából erősen megtámadja, feltétlenül sikert arat. A balra kanyarodás után ugyanis ez a szárny háttal fordult a kurucok felé. Ha most a Turna és Hamriből előtörő reguláris kuruc lovasság a gyalogságtól követve itt közibük vág s ezalatt a kuruc balszárny a dombokról leereszkedik és jobb felől, Pekry mezei hadai pedig bal felől bekanyarodnak és az így zavarba ejtett császári lovasságot átkarolják, Heister serege bizonyosan megsemmisül. Ez a kedvező pillanat — reggel 7 óra tájban — kihasználatlanul mult el. Azt megérezte ugyan a Fejedelem, hogy az ellenségnek ez a mozdulata neki kedvezett s valamit tenni is akart a helyzet kiaknázására, de amit tett, az csak félrendszer szabály volt. Utasítást küldött ugyanis a jobbszárnyra Pekryhez, hogy támadja oldalba a császáriakat, mert azt hitte, hogy Pekry jobbszárnya azok vonalát túlszárnyalja. Egyidejűleg megparancsolta a lehotai völgyben lévő harccsoport 3 zászlóaljának, hogy a cserjés terepen előrenyomulva, a falu (valószínűleg Hamri)³⁹ északi szegélyének házai és sövényei közé rejtőzzék és onnan támogassa Pekry mozdulatát. A tábor, illetve hadállás, többi része eredeti helyzetében maradt. Ebből is azt következtethetjük, hogy a Fejedelem ezzel az utasításával csak a — szerinte visszavonuló — császáriak sorait akarta megzavarni, de nem szándékozott az általános támadást elrendelni.

Rákóczi mikor ezt az utasítást kiadta, nem gondolt arra, hogy az a terep, amelyen Pekrynek rohamát végre kellett volna hajtania, a gyors mozgást kívánó lovas csatára nem alkalmas, mivel előtte folyt a Szoblahó és Bella községeket érintő patak, amely egyuttal az egész csatatérnek a legmé-

³⁸ *Feldz; d. P. E. v. Sav.* II. sor. I. kötet 118. old.

³⁹ *Rákóczi Eml. iratai:* V. 405. old.

lyebb vonala volt.⁴⁰ Állásáról, az előbb említett magaslati pontról, Turnától délre, a síkságra letekintve, valóban azt hihette, hogy a Szoblahótól délre álló mezei hadak bekanyarodás esetén túlszárnyalják a balra kanyarodásban Trencsén felé igyekvő császári lovasság élét, amely ebben a percben még néhány száz lépéssel nyugatra a Hamritól északra fekvő kis erdőtől menetelhetett a Bella-szoblahói mocsaras patak felé. De a távolság Heister serege és a kurucok e két csoportja között alig volt 2000—2500 méter s körülbelül egy magasságban is voltak. Pekry még akkor se tudta volna átkarolni és oldalba támadni a császáriakat, ha az utasítás vétele után azonnal bekanyarodhatik rohamhoz fejlődött vonalban Heister menetelő éle felé.

Sem Heister, sem Pálffy⁴¹ nem akarta a kuruc hadállást megtámadni s a Trencsén felé való elkanyarodással valóban a csatát akarták elkerülni, főleg azért, mert — mint láttuk — ezredeik az élelemhiány és fárasztó éjjeli menet folytán ki voltak merülve és közöttük és a kuruc hadállás között a Turna és Hamrin átfolyó két patak mocsaras vonala feküdt.

Rákóczi új utasítása alapján tehát a csatarend némileg megváltozott. Pekry rövidebb 7 óra után megindult mezei lovasságával, a Fejedelem pedig fellovagolt arra a magaslatra, ahol karabélyosai álltak. Ott találkozott Bercsényivel, akit mint tudjuk, a tábor jobbszárnyának, a lovasságnak felriasztására küldött volt, s aki e feladat teljesítése után most a bal-szárny felé tartott, talán azért, hogy annak parancsnokságát átvegye. Rákóczi e találkozásról sarkasztikusan jegyzi meg, hogy a főgenerális „mint általában ilyen alkalmakkor, személyét illetőleg nagy zavarban volt”,⁴² amiből azt következtethetjük, hogy Bercsényi a csata vezetésében a következő órákban sem lehetett nagy segítségére.

Pekry ezredei előtt, amikor azok Szoblahótól nyugatra az utolsó, már enyhe hajlású dombon lelovagoltak, nagyon kellemetlen akadály tünt fel: mocsaras patak, amely két helyen tóvá szélesedett. A két tó között pedig csak egy majdnem használhatatlan, megszakadt gát volt az egyedüli átjáró.

Mivel ez a terepszakasz a sorsdöntő mozzanat alkalmával döntő szerepet játszott, részletesebben kívánom a tavak

⁴⁰ 204—209 m. a legújabb katonai részletes térkép szerint, míg a környező dombok 250—260 m. magasak.

⁴¹ Heister 3-ik jelentése „und anstatt der vermeinten fandenden blossen Cavallerie, die ganze Armee schon zusammengezogen in das Gesicht bekommen, bei welcher unvermuteten Begehung mancher sich andere Gedanken der allzugrossen Ungleichheit halber als zum Schlagen gehabt...”

Pálffy jelentése„Es hat warhaftig geschienen uns retirieren zu müssen“.....

⁴² Rákóczi Emlékiratai: V. 404. old.

helyét meghatározni és az azok körül lejátszódott eseményeket ismertetni.

Rákóczi emlékirataiból és a későbbi krónikások feljegyzéseiből is világosan kitűnik, hogy ennek a két tónak Szoblahótól nyugatra és Hamritól északra kellett feküdnie. Ma már nyomuk sincsen. Ezt Thaly személyesen a helyszínén megállapította⁴³ s a legújabb kori térképeken s az aprólékos részletességgel szerkesztett katonai felmérési lapokon sem találjuk meg őket, sőt ha a József császár idejében készült eredeti felvételi lapot vizsgáljuk, azon sem találjuk már meg a tavak helyét. A trencsényi csata idejében azonban még megvoltak ezek a tavak, amelyekről már egy 1557 évről kelt eredeti okmány is megemlékszik.⁴⁴ I. Ferdinánd király ugyanis bizottságot küldött ki Magyarországra, hogy ez a várak állapotát megszemlélje. Ennek a bizottságnak Trencsény váráról küldött jelentésében olvassuk, hogy Trencsénytől nem messze Zablahow (tehát Szoblahó) faluban két nagyobb tó van, az egyiknek kőből, a másiknak földből van a gátja. Ezeket kihalászták, elhanyagolták s ezért mindkét halastó gátjait nagyon megrongálták az árvizek. E tavak között haladt Pekry lovassainak útvonala.

Ha figyelemmel vizsgáljuk a mai pontos katonai térképet, akkor a terep alakulatából határozottan felismerhetjük a tavak helyét. Azok feltétlenül Szoblahó nyugati kijáratától nyugatra azon a szakaszon voltak, amely a falu kijáratára és a Barát-Lehotáról Trencsény felé haladó út között fekszik. még pedig Szoblahó nyugati kijáratának közelében. Ez a rész még ma is vizenyős rétnek van jelezve, amelyen több erre a vonalra keresztben fekvő gát-, töltés elmosódott nyomát látjuk. Hogy Pekry az észak felé vonuló császári lovasságot megtámadhassa, nem kerülhette ki ezt, a lovasság részére rendkívül kényes akadályt. Át is ment rajta, azonban a szűk töltésen lovasai csak egyenként, legfeljebb párosával haladhattak át. Mialatt lovasságának csak csekély része is átkelhetett ezen az akadályon, visszavonhatatlanul elveszett az az idő, amely szükséges lett volna ahhoz, hogy Heister, illetve az élen lovagoló Pálffy, a támadás meglepetésszerűen érje.

A mezei lovasság első ezrede már átkelt a tavakon és csatarendbe akart fejlődni, amikor Ebeczky István brigadéros Pekryhez ment és figyelmeztette, hogy az ilyen akadály a lovasság háta mögött végzetes lehet, ha a támadás nem sikerül, és hogy a fejedelem valószínűleg nem ismerte ezeket a terepben rejlő nehézségeket, amikor Pekrynek szóló utasí-

⁴³ *Hadtört. Közl.* 1897. évf. 152. old.

⁴⁴ *Illéssy János*: Várvizsgálatok 1557—58-ban. (*Hadtört. Közl.* 1894. évf. VII. füzet, 86. old.)

tását kiadta.⁴⁵ Ebben Ebeczkynek igaza volt, de figyelmeztetése rosszkor jött. A keskeny töltés különben is csak akkor jelenthetett volna veszélyt, ha az azon előnyomuló csapatot valóban visszaverik; de erre akkor még gondolni sem lehetett. Sőt az sem feltétlenül biztos, hogy a mezei lovasság még ha vereséget szenved is, ugyanezen az úton legyen kénytelen visszavonulni. A tavak környéke viszont minden bizonnal járható volt, hiszen Pálffy lovasai rövid negyedóra múlva keresztül-kasul száguldtak rajta.

Pekry azonban hallgatott Ebeczky szavára. Azok közé a tábornokok közé tartozott, akiknek kevés az elhatározó képességük és szívesen hajlanak harcokban jártasabb alantaisaik tanácsára. Ujból elkövette azt a hibát, ami teljesen azonos harchelyzetben különítményének strazniczai vereségét okozta.⁴⁶ Parancsot adott a mocsaras tavak északi szegélyéről való visszavonulásra s erről egy futártisztal jelentést is küldött Rákóczihoz. A kuruc lovasság tehát úgy ahogy jött, egyesével, kettesével, ismét visszalovagolt a tavak közti töltésen eredeti álláshelye felé. Ugylátszik Pekry belenyugodott abba, hogy ez a terep nem alkalmas lovas támadásra s ezért a Fejedelem parancsát nem tudja teljesíteni, mert nem találjuk nyomát sehol sem annak, hogy másutt, mondjuk a falun keresztül keresett volna átjárót, hogy Rákóczi parancsát más úton-módon, de mégis teljesítse.

De erre amúgy sem lett volna már ideje.

A császári lovasság élén haladó, harcokban tapasztalt Pálffy Jánosnak éles szemét nem kerülte el Pekrynek ez a kudarcral kezdődő mozdulata és tapasztalt lovas vezér léteire azonnal felismerte, hogy itt van az a pont, ahol talán mégis meglehetne támadni legalább a kuruc lovasságot s ezzel ha egyebet nem is legalább veszteséget okozni a kurucoknak mielőtt az egész császári lovasság tétlenül vonul be Trencsénbe.

Pálffy ellentámadása.

A kurucok jobbszárnyának visszavonulása.

Heister tábornagy a maga kezdeményezéséből úgy látszik nem szánta volna el magát a kurucok megtámadására, de amikor Pálffy engedélyt kért arra, hogy a tavak között rendetlenségbe került mezei lovasokat megrohanja, erre megadta az engedélyt. A kezdeményezést tehát ebben a percben

⁴⁵ *Rákóczi Emlékiratai*: V. 404. old.

⁴⁶ Ott ugyanis Ocskay figyelmeztette őt a csapatok háta mögött fekvő árok veszedelmes voltára, mire Pekry visszavonulást parancsolt. Ezt a rendetlenséget kihasználva Viard megtámadta s visszavonulásra kényszerítette őt. (E jelenet leírását lásd a III. fejezetben.)

ismét a császáriak (Pálffy) ragadták magukhoz és ezzel végérvényesen el is döntötték nemcsak a most kezdődött lovas harcnak, hanem az egész csatának a sorsát is. Pálffy maga sem számított arra, hogy támadásának ilyen nagy hatása lesz. Majdnem azt mondhatjuk, hogy ő lovas virtusból támadta meg csupán a kurucokat, abban a hitben, hogy nem sokat kockáztat, ha néhány századdal közibük vág. Ez tűnik ki Rákóczi emlékirataiból is, aki Pálffyval később személyesen is beszélt a csatáról.⁴⁷ A Savoyai Jenőhöz intézett augusztus 15-án kelt jelentésében azt írja, hogy be sem várta azt az időt, amíg a parancsa alatt álló egész lovasság zöme átkel a mocsaras árkon — vagyis a Bella, Szoblahó közti patakon — hanem a már tulsó oldalon lévő két század Althann dragonnyossal s néhány rác lovas századdal jobbra kanyarodva, megtámadta Pekry ingadozó lovas századait.⁴⁸

Valószínűleg ez a két dragonyos század rohant a töltés körül tétovázó kurucokra, míg a rácok, akik nem a tavak felől, hanem a Hamri felé haladó országút mentén vágattak dél felé, már erősebb ellenállásra találtak. Bercsényi ugyanis Rákóczival való beszélgetése közben észrevette ezt a mozdulatot, mire a Fejedelem⁴⁹ La Mothe-hoz sietett és parancsot adott az országút mentén álló lovasság előnyomulására és a tüzéség tüzelésére. Erre a beavatkozásra a rácok rövid küzdelem után visszavonultak.

A császáriaknak ez a kis kudarc azonban semmi befolyással nem volt az események további kifejlődésére.

A Pálffy századainak rohama nyomán keletkező harc rövid ideig, alig egy negyedóraig tartott⁵⁰ s bevezetője volt annak a folyamatnak, amely alatt a császári lovasság további előnyomulása következtében a kuruc tábor sorai előbb teljesen összezavarodtak, végül teljesen felbomlottak.

A most következő események mind sorozatos folyamányai Pálffy kezdeményező s gyors elhatározásának. Ezt a Fejedelem, valamint a többi forrásaink is elismerik. Ezért nem fogadhatjuk el Otlyk állítását, aki szerint a kurucok midőn „a német böcsületesen tőlük el akart válni: akkor balszárnyon (Pekry) valami ellenkezéssel rácok Ebeczky István uram hadával oly confusiót csináltak, hogy midőn visszaverték volna ellenkező rácokat, és azután lineánkhoz retirálni akarták volna magokat kuruczok: a nagy Istennek ostorából, minden periculum nélkül magok között confusiót csináltak és szaladni kezdtek”.⁵¹

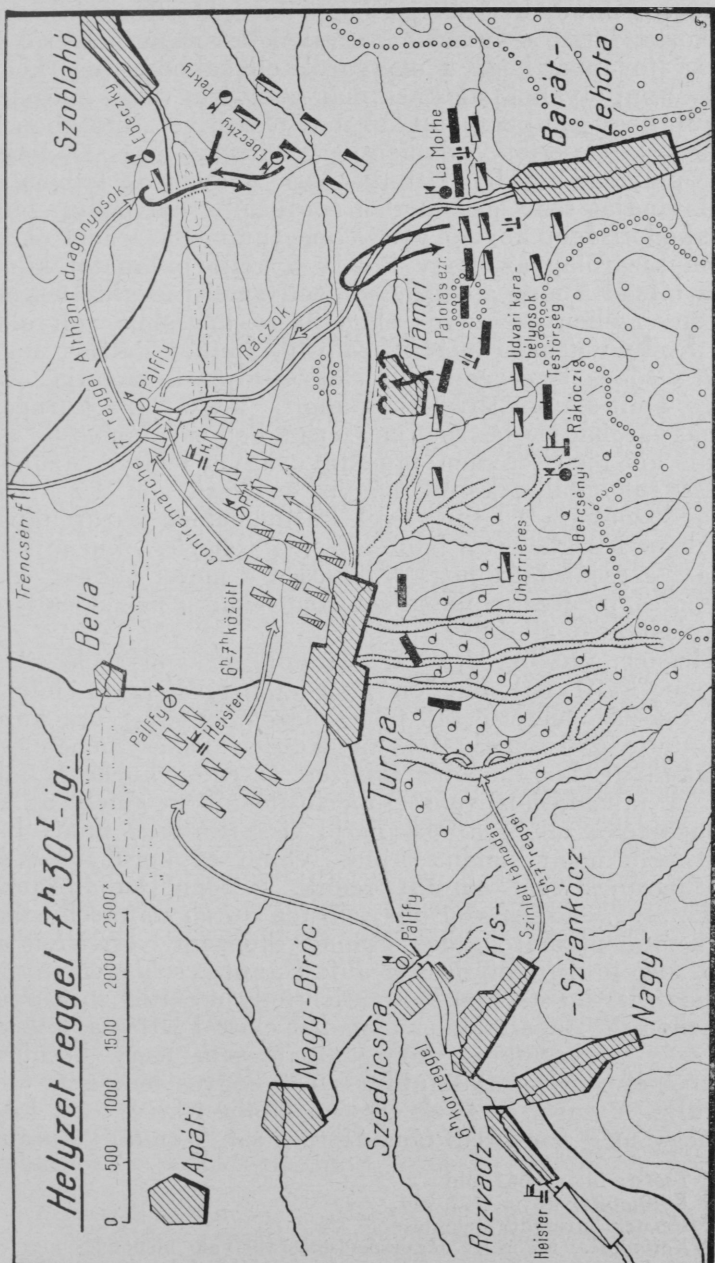
⁴⁷ *Rákóczi Emlékiratai*: V. 400. old.

⁴⁸ *Pálffy id. jel.*

⁴⁹ *Rákóczi Emlékiratai*: V. 405. old.

⁵⁰ *Pálffy jelentése*: ... „die Action kaum ¼ Stund gewähret hat“...

⁵¹ *Otlyk*: id. m. 110. old.

Az egyébként szavahihető Tsétsi János krónikájában, szintén téved, mikor azt állítja, hogy az egész trencsényi csatát az okozta, hogy a kurucok „az alvó oroszánt helyéről felverték” továbbá, hogy a magyarok elbizakodva ingerkedtek velük „mint olyanok, akiknek már kezükben van a győzelem” s végül, hogy amikor pánikkal megfélemlítve „soraikban látták a sok elesettet, valamenyien rettegetve megszaladtak”.⁵²

Az elmondottakból kitűnik, hogy a kurucok felbomlásának lavináját sem „értelmetlen confusió”, sem pedig „önhitt elbizakodottságot követő gyáva megfutamodás” nem okozta, hanem kizárólag az, hogy Pálffy a kellő pillanatot kihasználva támadta meg a kuruc sereget, amely meglepetés ellen nagyon érzékeny s szívós ellenállásra kevésbé volt alkalmas. Kollinovitsnak tehát igaza van, amikor Pálffyt a győzelem első és legérdemesebb előkészítőjének mondja. Az a tanács, amit azután Heisternek adott,⁵³ hogy t. i. a kurucokat „a magyar hadviselés módja szerint kell megtámadni” azaz arcban kis ideig enyhén támadni, vagyis lekötni, azután a lovassággal oldalba kapni, nagyon célszerű volt. Ez a harc-eljárás bizonyára a lefolyt évek küzdelmeinek leszűrt tapasztalataként lebeghetett a bán előtt, aki ismerte a kuruc seregnek azt a sajátságát, hogy különösen a mezei hadak, sem a rendszeres, módszeres támadást, sem pedig a meglepetésszerű átkarolást nem állották.

Heister amikor látta az Althann dragonosok sikeres rohamát, Pálffynak minden javaslatát jóváhagyta, mire az egész császári haderő, kb. fél és háromnegyed 8 óra között, beszüntette a Trencsén felé megkezdett békés menetelést s visszakanyarodva támadást intézett az egész kuruc hadállás ellen. A támadáshoz való csoportosításról — amely az ideoda menetelés, elkanyarodás majd visszafordulás miatt, bizonyára nem ment simán, sajnos semmi egykorú intézkedés vagy parancs sem maradt reánk. Heister csupán annyit mond: „... endlich von mir selbst durch unterschiedliche March und Remarch, des Feindes konzept verwirret und davon also profitieret, dass er aufs Haupt geschlagen worden, welches alles im stetigen Motu auch teils in Zeiten zu Carriere geschehen”.⁵⁴ Az általános támadás előtt Pálffy a lovasság egyrészét négyes, ötös csoportokban nem nagy kerülővel, vágatva elvezette, valószínűleg azért, hogy a mocsaras talajt kikerülje. A kuruc vezérek erre La Mothe-t kivéve azt hihették, hogy még sem kerül támadásra a sor.⁵⁵ Annál kiábrándí-

⁵² *Tsétsi*: id. m. 362. old.

⁵³ *Kolinovits*: id. m. 272. old.

⁵⁴ *Heister* harmadik jelentése.

⁵⁵ *Kolinovics*: id. m. A négyesével-ötösével való menetelés megfelelt a könnyű lovasság akkori 4—6 soros felvonulási alakzatának. (*Ujhelyi*: id. m. 59. old.)

több volt a csalódásuk, amikor Pálffy most már erősebb lovas csapatok élén Szoblahótól délnyugatra és délre Pekry visszavonuló lovasságának háta mögött felbukkant.

A harc most már — reggel 8—9 óra között — kiterjedt a kurucok egész vonalára. A küzdelem eleinte változó szerencsével folyt.⁵⁶ A csatázó felek helyenként támadtak, majd védekeztek. Így hullámozott a küzdelem, melynek súlypontja ekkor még a kurucok jobbszárnyán, a mezei lovas hadak küzdő terén volt.

A végső küzdelem, a kurucok hátrálása, csapataik felbomlása.

Rákóczi balesete és menekülése.

Pekry lovasainak hátrálása folytán megnyílt az út a kuruc csatavonal jobbszárnya felé. Pálffy kihasználta ezt és lovasaival vágatva üldözte a kuruc lovasokat, kiknek legfőbb törekvése az volt, hogy a turnai és hamrii patakokon átjussanak és a Barát-lehotai völgy felé elmeneküljenek. Sajnálatos véletlen, hogy a kuruc lovasságnak éppen ugyanezek az ezredek szenvedtek érzékeny vereséget néhány nappal ezelőtt Strazniczánál, még pedig egészen hasonló körülmények között. Ha tehát általánosságban azt mondjuk, hogy a mezei hadak szívóssága, harcban való kitartása nem volt kifogástalan, még fokozottabb mértékben állíthatjuk ezt Pekry lovasairól, akiknek még élénk emlékezetében volt ez a csúfos kudarc.

Az árok mögötti tér vagyis a Hamri és Barát-Lehota közötti terepszakasz hamarosan megtelt szétszórt menekülőkkel. Pálffy huszárai előtt most már nyitva állott az út a gyalogság oldalba támadására. A császári lovasság egyik része tovább kergette a kuruc mezei hadakat a barát-lehotai völgy és a szoblahói erdő felé, a másik része pedig átlépte a Turna Hamri községek közötti vonalat és a gyalogság leküzdéséhez kezdett.

A Fejedelem a jobbszárny lovasságának megfutamodását látva, tartalékban álló udvari lovas karabélyos ezredét küldte ennek segítségére, de hasztalan, mert a lovasság felbomlását követő pánik, már ezekre is átragadt.⁵⁷ A küzdelem ekkor már az egész vonalon elkeseredett heveséggel folyt. A kuruc hajdu ezredek s a két francia gránátos ezred sokkal derekasabban védekezett, mint lovas bajtársaik. A két falu

⁵⁶Heister első jelentése: „da es dann durch ein und des anderen aushalt, zurücktrieb, Verstärkung und Unterstützung zum völligen Schlagen gerathen.“

⁵⁷Rákóczi Emlékiratai: V. 405. old.

házai között és a cserjés domboldalakon elkeseredett közelharc és kézitusa fejlődött közöttük és Heister lóról leszállt dragonosai között.

Az arcvonaltól közepén s balszárnyán a küzdelem, bár változó szerencsével, de a kurucok részéről még — 10 és 11 óra között — a felbomlás jelei nélkül folyt. A középső szakasz derék parancsnoka La Mothe ezredes emberfeletti küzdelemmel igyekezett állásait megtartani.⁵⁸ A nehéz vizmosásos terepen szívós bátorsággal küzdöttek Czelder, Perényi, Luszénszky, Andrásy, Csajághy és Nyáray hajdúi, Fierville és Bonefous francia gránátosai. De kitartásuk a súlyos veszteségek következtében mindinkább lankadni kezdett, amikor a jobbszárny felbomlása és az azt követő rendetlen gomolygás fokozatosan magával rántotta előbb a Hamritól délre küzdőket s végül átragadt az egész arcvonatra. Alig 50 főre leolvadva menekült ez a harceszoport a hegyek felé.

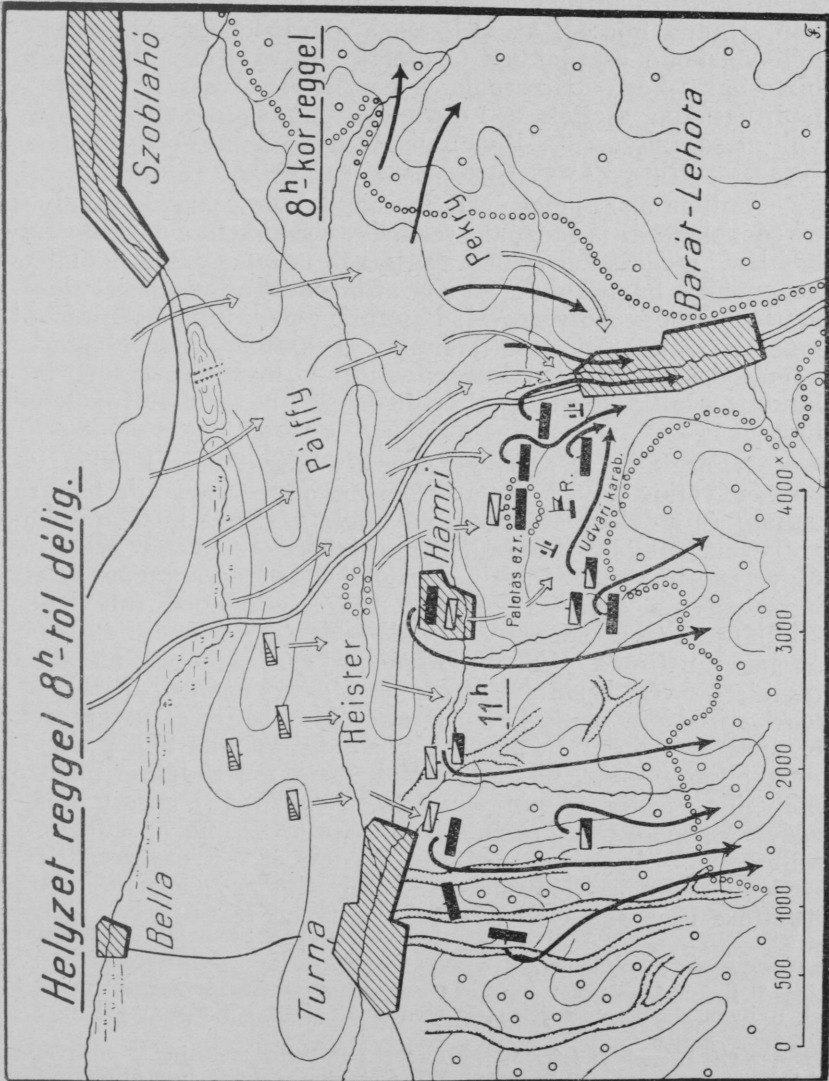
Egyedül a hamrii kis erdő vitéz védőserege, a Fejedelem palotás ezrede tartotta magát utolsó percig. Heister lovasai nem tudtak az erdőbe behatolni s ezért cselhez folyamodtak. A császári tisztek felszólították a palotásokat, hogy tegyék le a fegyvert, mert akkor kegyelmet kapnak. Miután ez a minden oldalról cserbenhagyott kis csapat, amely reduitszerű állásában a kuruc arcvonaltól utolsó mentsvárát, támpontját képezte, azt látta, hogy magára maradt, letette a fegyvert. Erre a császáriak — valószínűen a kegyetlenségükről ismert és hadi szokásokat kevésbé tisztelő rákok — e vitéz védősereget lekasabolták. Ottlyk ugyan azt állítja, hogy a palotás ezred veszítet ezredesüknek, Szentiványi Jánosnak gyáva magatartása okozta, aki „elkapván az első zászlót lóháton elment és regimentjét otthagya veszni.“ Ennek az állításnak megerősítését más forrásokban hasztalan kutattam. Mivel Ottlykot — főleg ami személyek megítélését illeti — nem lehet mindig pártatlan embernek tekinteni,⁵⁹ nem törhetünk pálcát — pontosabb adatok hiányában — Szentiványi felett.

A déli órákban vége felé közeledett a szerencsétlen trencsényi csata. A küzdelmet most már nem is lehetett rendes támadó és védekező harcnak tekinteni. Maga Pálffy a pánik-szerűen menekülő sereg feletti győzelmet mélysárlásnak „(Massacre)“ minősíti, amely szerinte kb. 5 óra hosszat tartott.⁶⁰ Az állásaiból már teljesen kivetett kuruc seregben minden kötélék felbomlott. Az ágyukat és a zászlók nagyrészét cserbenhagyva mindenki menekült dél felé.

⁵⁸ *Kolinovics*: id. m. 272. old.

⁵⁹ *Ottlyk*: id. m. 110. old. és *Thaly* előszava Ottlyk önéletrajzához. (*Magy. Tört. Eml.* XXVII. kötet.)

⁶⁰ *Pálffy* id. jel.

A. M. KIR. ORSZ. LEVELEZŐ
KÖNYVTÁRA

A hadállás balszárnyán elhelyezett csapatok most már jóformán semmi ellenállást sem tanúsítottak és az erdő felé hátráltak. Ennek bizonyítéka az, hogy a császáriak kezére került kuruc hadifoglyok mind a hadállás középső szakaszában, Hamri község, az erdő és a Barát-lehotai út környékén viaskodó ezredekhez tartoztak. Az osztrák rabkicszerelő biztosnak, báró Salzernak jelentéséből olvassuk, hogy a hadifogságba esettek a Fejedelem palotás ezredéből, Fierville, Csajághy, Zay, Bonefous, Beresényi lovas karabélyos, Nyáray, Orosz Pál és Luzsénszky ezredeiből valók.⁶¹

Amikor a Fejedelem látta, hogy már lovas karabélyos ezredének sorai is inognak, személyesen akarta a további felbomlást megakadályozni. Vágtatva közeledett a hadállás közepétől a hamri erdő felé. Nem törődött a lovaglásra alkalmatlan terep nehézségeivel; Pandur nevű kitűnő paripájával már két árkot átugratott, amikor a harmadiknál — amely a másodikhoz egészen közel feküdt — lova megbotlott, felbukott, nyakát szegte és elterült, maga alá temetve fejedelmi lovasát.

Rákóczinak szerencsére sikerült magát esés közben oldalvást vetnie úgy, hogy a ló nem nyomta agyon, de lábaira zuhant és a földre szorította. A heves vágtatás közben bekövetkezett zuhanás folytán a Fejedelem eszméletét veszítette és arccal bukott a földre, arca bal felén és a szeme felett megsérülve sok vért veszített.⁶² A környezetében volt ifjak: Ghillányi Péter, Simándy Mihály s főleg Beresényi László⁶³ a generalissimus fia — valamennyien nemesi kompánia tagjai, — végül Dániel Péter és Hlosvay János, a fejedelem apródjai, urukat a ló alól kiszabadítva igyekeztek eszméletre téríteni. Rákóczit a körülötte tolongó tömeg majdnem agyontiporta, de az aratók testőr századához tartozó négy illír testőr (Kolinovits szerint epirothák) hosszú lándzsával szabad teret teremtett a baleset színhelye körül. A kábultságból magához térített Fejedelmet, hú emberei, Berzeviczy Ádám istállómasternek Bambutius nevű szürke lovára ültették, ugyanarra a paripára, amelyen bécsújhelyi fogság-

⁶¹ *Hadt. Közl.* 1897. évf. 526. old.

⁶² Rákóczi balesetét majdnem valamennyi forrás egyformán mondja el, nyilván a balesetnél jelenvolt szemtanúk (Ottlyk s a nemes ifjak) elbeszélése alapján.

⁶³ Gf. Beresényi Lászlót (1689—1778.) Rákóczi 1708. jún. 5-án avatta fel Egerben a nemesi kompániába. A szatmári béke után Rákóczival Lengyelországba és onnan Franciaországba bujdosott, ahol XIV. Lajos 1712-ben testőrgránátos századosná nevezte ki. 1720-ban már a „Bercheny“ huszárezred tulajdonosa s parancsnoka lett s mint „Maréchal de France“ halt el 1778-ban Lunneville-ben. (*Thaly*: Gf. Beresényi László ifjúkori levelei. *Hadtört. Közl.* 1890 405. old. és Br. *Forster Gyula*: Gf. Beresényi László Franciaország marsallja.)

gából kiszabadulva menekült Lengyelország felé. Sebét futólag bekötötték, fejét Dániel Péter apródjának kalpagjával befőttek, mivel az övé zuhanás közben elveszett és kivezeték a zürzavaros forgatagból. Utolsó pillanatban; mert ebben a percben baleseténél sokkal nagyobb veszély fenyegette Rákóczit. Az Esterházy József labanc huszár ezred egy százada, Esterházy Ferenc kapitánynak — József fiának — vezetésével, már alig 50 lépésnyire állott ettől a helytől.⁶⁴ Ennek a császári huszárezrednek formaruhája nagyon hasonlított a kuruc huszárokéhoz s a csata hevében ezért sikerült e századnak a kuruc arcvonal háta mögé kerülnie. Azon a második meredek árkon azonban, amelyet a Fejedelem jó lova még átugrott, a labanc huszár század fáradt lovai már nem tudtak átjutni. A közelben lévő kurucok ekkor rájuk rohantak. Bár a császáriaknak még sikerült egy kuruc zászlót elragadni, de Esterházyt Rákóczi hívei majdnem lekasabolták, amikor egyik alantos tisztje, Redl János György, személyes, önfeláldozó bátorságával a parancsnokára mért csapatokat felfogta és őt szorongatott helyzetéből kiszabadította.

Bercsényi Miklós is veszélyben forgott. Őt a nagy kavardásban Vas Pál, a császáriak oldalán, Eszterházy ezredében harcoló, Vágszerdahelyből származó kapitány karján megsebesítette.⁶⁵ Hogy ez a jelenet a csatának vagy felbomlásnak, mely mozzanata alatt történt, világosan nem állapítható meg. A legtöbb forrás csupán Rákóczi balesetét említi. Kolinovits azt állítja, hogy Vas Bercsényit menekülés közben üldözte s mivel huszár ruhájáról nem lehetett felismerni, vajjon a császáriakhoz, vagy a kurucokhoz tartozik-e, közvetlenül Bercsényi testéhez férközhetett s bizonyára le is szúrta volna a főgenerálist, ha fel nem ismerik és össze nem kaszabolják. Könnyű sebével tovább tudott menekülni Isztricze felé. Tsétsi szerint Bercsényi is lebukott lováról, úgy szintén Vay Ádám udvarmester és Pekry Lőrinc tábornok is. La Mothe-ról Kolinovits, Heister első jelentése s az ő nyomukon mások is azt mondják, hogy a csatában elesett. Ez nem igaz, mert ő életben maradt s Franciaországban való visszatértéig (1709 májusáig) híven szolgálta Rákóczit.

A Fejedelem balesetének híre villámgyorsan terjedt el a felbomlásban lévő hadak sorai között. Mindenki azt hitte, hogy Rákóczi elesett. A már különben is megrendült és a részben már visszavonult csapatokat ez a hír, „amelyet hangos lármával” terjesztettek,⁶⁶ végleges menekülésre sarkalta, az addig még valahogyan védekező hajdukat is végleg megingatta. Minden ellenállás megszűnt; mindenki csak azon

⁶⁴ *Kolinovics*: id. m. 275. lap.

⁶⁵ *Kolinovics*: id. m. 275. lap.

⁶⁶ *Tsétsi* krónikája 565. lap. *Mercurius Veridicus*.

fáradozott, hogy minél előbb az Inócz hegy tölgyerdeibe s a barát-lehotai völgybe menekülhessen és itt oltalmat találjon a császári vasasok kardesapásai ellen. Nem volt már többé hadrend. Nem voltak szilárd keretek között fegyelmeztetett vagy félig-meddig rendben visszavonuló csapatkötelékek. Nem voltak tisztek, akik parancsoljanak és nem voltak csapatok, akik engedelmeskedjenek. Az a daliás kuruc sereg, amelyet Rákóczi a sziléziai betörés céljaira oly féltve őrzött, a csata napjának déli óráiban a teljes felbomlás vigasztalan képét mutatta.

Márki, Rákóczi Ferenc életéről írt hatalmas munkájának II. kötetében, a csata leírásánál azt állítja,⁶⁷ hogy a Fejedelem, balesete után, eszméletlenségéből felocsudva, újból lóra ült és minden erejéből azon fáradozott, hogy a visszavonuló hadakat feltartóztassa, de az áradat őt is magával sodorta. Ez nem igen hihető s ennek nyomát másutt sehol sem találtam, pedig a Fejedelem közvetlen környezetében tartózkodó szemtanúk (Ottlyk, Aszalay) leírásaikban ezt feltétlenül megemlétték volna.

Rákóczit hű kísérői először az arcvonal háta mögött fekvő erdőségekbe, azután az Inócz hegy meredek lejtőin Zlatnik irányába vezették tovább. Szándékosan nem választották a könnyebben járható barát-lehotai országútat, részben mert ez zsufolva volt menekülő hadakkal s mert ez volt az egyedüli útvonal, amelyen a győzedelmes császári lovaság őket üldözhetne volna. Kíséretében volt Ottlyk György is, aki később a vidékkel ismerős vezetőt keresett.⁶⁸ Már esteledett, amikor Bánon át Nagytapolcsányba értek. De a Fejedelem környezete még ezt a helyet sem tartotta elég biztonságosnak s ezért tovább lovagoltak Nyitraszerdahelyig, ahol Rákóczi sebét végre orvosok⁶⁹ vették kezelésbe.

„Post equitem sedet atra cura!” Mélyen leverve, sötét gondolatoktól gyötörve érkezett a Fejedelem csupán néhány bizalmas embere, testőrei és pár száz útközben összeverődött menekülő kuruc kíséretében a Zerdahelyi család ősi kúriájába, hogy éjjelre lepihenjen. Ez a végzetes nap rombdöntötte legszebb reményeit. A porosz királlyal való szövetségnek, a sziléziai protestáns rendeknek a katolikus Habsburg-ház ellen való fellázításnak terve, a magyar királykérdésnek állandóan vajjúdó megoldatlansága, a felkelés további folytatásának lehetősége mind, mind attól függött, hogy eléri-e Rákóczi a külön e célra megteremtett mintaseregével a sziléziai határt a nélkül, hogy a császáriakkal harcba keveredjék.

⁶⁷ II. k. 596. old.

⁶⁸ *Ottlyk*: id. m. 110. lap.

⁶⁹ *Beniczky G.* naplója (Rákóczi Tár.) I. 150. lap.

Most ebben a nem várt és nem kívánt csatában ez a fényes sereg nemcsak hogy vereséget szenvedett, de annyira felbomlott és szétszóródott, hogy rendbehozására, harcrakész állapotba való helyezésére a közeljövőben semmi reménye sem lehetett. A csatában szenvedett súlyos személyi és anyagi veszteségek pótlására még gondolni is alig merhetett. S mindezeneken felül számíthatott arra, hogy újból jelentkezni fognak, mint legnagyobb, legsúlyosabb és immár majdnem gyógyíthatatlan bajok, a szárnyaszegett reménység, a vitéztlő rendek soraiban már régóta lappangó csüggedés, az elégedetlenség s a mind gyakrabban megismétlődő átpártolások. A Fejedelem érezhette ezekben a keserű órákban, hogy annak az eszmének a diadala, amelynek sikeréért egész életét, vagyonát, hírnevét feláldozta, súlyos válság előtt áll, hiszen számítani kellett azzal is, hogy ennek a csatavesztésnek nemcsak az ország hangulatára lesz nagy befolyása, hanem a külföld is fel fog figyelni reá.

A győzelem újból erőt ad a császári hadaknak, megnöveli a bécsi udvar önbizalmát s tekintélyét a külföld előtt.

A Fejedelem minden diplomáciai tevékenysége azt célozta, hogy őt a spanyol örökösödési háborúban a Habsburg-ház ellen küzdő hatalmak egyenrangú szerződő félnek elismerjék. Ennek a feltétele azonban csakis olyan rendezett hadsereg lehetett, amely az egész Európára terjedő küzdelmek keleti hadszínterén, eredményeket tud felmutatni. Ez a hadsereg azonban az augusztus 5-i szerencsétlen napon megsemmisült. Milyen hatást fog gyakorolni ez a szomorú és semmiképpen sem leplezhető tény Rákóczi külföldi pártfogóira? Mit szól hozzá az orosz cár, a lengyel király, a porosz király s legfőképpen hatalmas barátja, a franciák királya? Milyen hatással lesz a kurucok főseregének szégyenteljes veresége a szövetséges rendek dunántúli és erdélyi hadaira? Tépelődő és súlyos gondoktól gyötört lelkének ezekre a kérdéseire, a sors különös iróniájából csak az a két kántáló diák válaszolt, akik délután Bán községben való pihenésekor véletlenül éppen ablaka alatt dalolták Jacoponi himnusát *Quam breve festum est haec gloria mundi!*⁷⁰

Helyzet augusztus 5.-án este.

A kurucok és a császáriak veszteségei.

A délután folyamán a kuruc vezérek közül senki sem tudta, hogy csapatait hol keresse. A lovasság a Szoblahótól keletre fekvő erdőségekben Petri-Lehota, Motesicz irányában és

⁷⁰ *Kolinovics*: id. m. 275. lap.

a barát-lehotai út mentén menekült. A gyalogság a Javori és Inócz hegyek rengetegeibe vette be magát s a Szedlicsnától Szelec felé nyíló völgyben tódult dél felé. Az ágyúk a küzdelem színhelyén maradtak a császáriak kezében. Egyik menekülő csoportnak sem volt határozott célja, iránya, mindenki csak azon igyekezett, hogy a küzdelem színhelyéről minél gyorsabban elmeneküljön.

Az est folyamán a Trencséntől délkeletre és délre fekvő völgyek falvai megteltek menekülő kurucokkal, akik tanács-talanul, vezető nélkül, pánikszerű futás és a súlyos veszteségek okozta félelemtől megmételtyezve haza vágyakoztak, abban a meggyőződésben, hogy a Fejedelem elesett, — vége mindennek.

Néhány órával Rákóczi után újfél tájban Bercsényi is Nyitra szerdahelyre érkezett.

A vereség hírére a menekülő kuruc lovasság villámgyorsan vitte szét mindenfelé. Ily módon értesülhetett Bottyán még aznap délután Nyitraivánkán arról, hogy a Fejedelem és kísérete a csatatérről déli irányba vonult vissza. 600 emberét lóra ültetve vágatott Rákóczi elé s meg is találta őt Nyitra szerdahelyen a késő estéli órákban.⁷¹ Éppen jókor jött, mert Rákóczi környezete annyira elvesztette a fejét, hogy a falu biztosításáról senki sem gondoskodott. Azonnal őrségeket állított a falu körül és a Nyitra hidjára és hírszerző különítményeket küldött az ellenség elé.

Bottyán tábornok a Csallóközben Gutánál július utolsó napjaiban győzelmet aratott s mivel ekkor már tudta, hogy Heister lovasságával a Csallóközből a Vág völgye felé vonult, csapataival a Fejedelem után indult. Augusztus 2-án Érsekújvárról volt és augusztus 3-án már a Nyitrán is túl haladt észak felé.⁷² Keserű szemrehányásokat tett Rákóczinak, hogy miért nem várt a csatával addig, amíg ő győzedelmes sereggel hozzája csatlakozik.⁷³

Ez a szemrehányás nem volt indokolt, hiszen tudjuk, a csata megindítása és a kezdeményezése nem a Fejedelemtől függött. Bottyán 3-án este semmi esetre sem lehetett volna egész sereggel Trencsén mezején. Annyi azonban valószínű, hogy ha Pekry helyett a jobbszárnyat ő vezeti, akkor az események másképpen alakultak volna.

Ocskay, kapott utasításai értelmében, a csata napján csapataival Bán és Nyitrazsámbokrét között tartózkodott. Vele Bercsényi Isztrícén találkozott a délután folyamán. Tájékoztatta őt a helyzetről és megparancsolta neki, hogy igyekezzék

⁷¹ *Márki*: i. m. II. k. 599. old.

⁷² *Thaly*: Bottyán János 259. old.

⁷³ *Kolimovics*: id. m. 274. lap.

összegyűjteni a falvakban és erdőkben kószáló, bujdosó kurucokat és ha kell, feltartóztatni Heister lovasait.

Az éjjel nyugodtan telt el, mert a császáriak ezen a napon nem nyomultak tovább előre. A könnyen szerzett győzelem feletti örömeikben nem sokat törődtek a futó ellenséggel, hanem a délutánt pihenésre, a csatatér eltakarítására, a sebesültek, foglyok és a hadi zsákmány összegyűjtésére fordították.⁷⁴ Heister pedig sátrában mondotta tollba győzelmi jelentését, melyet fia vitt Bécsbe vágatva.⁷⁵

A tábornagy meg volt elégedve ezzel a nem várt győzelemmel. Lovai a csatát megelőző éjjeli menetelés és a délelőtti harcok fáradalmait folytán⁷⁶ amúgy is rosszkarban voltak. Ezért csak másnap indult el seregével a lehotai úton Bán felé. Az éjjelt minden valószínűség szerint Barát-Lehotán és annak környékén töltötte.

A kurucok veszteségei.

Ebben a véres csatában az összes források szerint a lovaság szenvedte a legkevesebb veszteséget. Ez azt bizonyítja, hogy Pekry mezei lovasai, valamint az ezek rendetlen futásától megijesztett többi lovasság is, komoly küzdelem nélkül fordított hátat az ellenségnek. Ezt beigazolván látjuk forrásainkban, amelyek mind a lovasságot okozzák a gyalogság később bekövetkezett katasztrófájáért.⁷⁷ Pálffy is azt írja jelentésében: „die Massacre über die Talpatschen hat über drei Stunden, gedauert“, tehát a kézítása idejében már csak a gyalogos ezredek voltak a küzdelem színterén. A csata estéjén, sőt még a következő napokon sem lehetett megállapítani a veszteségeket. Az erdőbe menekült hajduság lassanként haza szívärgott rejtekhelyéről s ott lappangott, míg az országos zürzavarban szerte küldött tisztek lassan össze nem gyűjtötték ezredeiket. Hetek multak el, amíg meg lehetett valóban állapítani, hogy ki maradt halva a csatatéren, ki esett fogságba és azt, hogy melyik ezredet lehet újból „összecsoportozni“, hadrendbe állítani? A veszteségekről legelőször Heister jelentése közöl adatokat, amelyek természetesen nagyon is túlzottak voltak. Szerinte 6000 kuruc esett el, 400 jutott fogságba és mind a 14

⁷⁴ Heister harmadik jel.

⁷⁵ A fiatal Heister Rudolf gróf százados ez időben atyjának szárnysegéde volt, 1717-ben mint ezredes 18 sebből vérezve esett el Belgrádnál. (C. A. Schweigerd: Österreichs Helden und Heerführer, II. kötet 872. old.)

⁷⁶ Pálffy jelentése: ... „Die Cavallerie ist dergestalt ermattet, dass ich selbst kein Pferd mehr zu reiten, und die Tag lebens keine solche Fatigue ausgestanden habe“...

⁷⁷ Mercurius Veridicus.

ágyú, több mint 50 gyalogos és lovas zászló és 2 pár üstdob került a császáriak kezei közé. Ugyanezt jelenti Thiell⁷⁸ az udvari haditanács tanácsosa Savoyai Jenőnek augusztus 11-én. Ő 400 átpártolt kurucról is tesz említést. Ez a szám mint később meglátjuk, hamis. Második jelentésében Heister még tetézi ezt a számot, azt állítván, hogy 7000 kuruc esett el, 600-at foglyul ejtett. A zászlókról megjegyzi, hogy azért került csak körülbelül 50 darab a reguláris vértés lovasok kezei közé, mert a többit a rác lovasság, szokásához híven, felszabdalta nyakkendőnek.

Pálffy már pontosabb a veszteség megállapításánál, ő csak 4000 emberről beszél. A labancpárti⁷⁹ báró Berényi Ferenc egykorú naplója augusztus 13-án hatodfélf ezer fő veszteségről beszél, de augusztus 15-én már leszállítja ezt a számot 5000-re.

Szluha Ferenc, Rákóczi főhadbírája, augusztus 10-én azt írta Bercsényi grófnak,⁸⁰ hogy egy Bakos András nevű labancná lett, de a kurucok kezei közé jutott közhuszár állítása szerint, aki a trencsényi csatában résztvett, csak 2000 kuruc holttestet és alig 100 hadifoglyot számláltak össze.

A Fejedelem augusztus vége felé egyik megbízható, tótul is beszélő hadsegédét, Csery Imre századost küldte Barát-Lehota tájára, hogy a faluk népével beszélve, állapítsa meg az ott eltemetett kurucok számát.⁸¹ Az ő meghatározása szerint állítólag 5383 harcost (kurucot, császárit vegyesen) temettek el a csatát követő napokon. A legtöbb holttest — mintegy 800 — a hamrii erdőben, a palotás ezred hősiek küzdelmének színhelyén feküdt.

Tsétsi krónikája 5000 főről beszél. Ugyanezt az adatot tartalmazza a trencsényi plébánia egykorú naplója, — *Diarium Ecclesiae*— melyet Győry Ádám akkori plébános szerkesztett: „...caesa sunt circiter tria milia...“ Feljegyzéséhez hozzáfűzte jámbor óhaját: „Deus partem utramque pacificare dignetur.“⁸² Végeredményben elfogadhatjuk Thaly megállapítását,⁸³ aki különféle kútfőkből merített adatok nyomán arra az eredményre jutott, hogy a kurucok összes vesztesége körülbelül 5000 főre tehető, beleértve a mintegy 425 hadifoglyót is. Az egyes ezredekéről nem találunk külön veszteségi kimutatásokat, kivéve Fierville lovag francia gránátos ezredéről, amelynek 1708 december 13-án kelt létszám ki-

⁷⁸ *Osztrák Kriegsarchiv*; Hofkriegsrath 1708—8—4.

⁷⁹ *Berényi napló* a Nemzeti Múzeumban. (Ismerteti *Thaly* a *Hadt. Közl.* 1897. évf. 157—158. old.)

⁸⁰ *Hadt. Közl.* 1897. évf. 515. old.

⁸¹ *Arch. Rák.* VI. k. 51. old.

⁸² *Diarum Ecclesiae 1708.* írta Győry Ádám trencsényi plébános. (főt. Branecky József trencsényi kegyesrendi házfőnök úr szíves közlése.)

⁸³ *Hadt. Közl.* 1897. évf. 531. old.

mutatása⁸⁴ külön feltünteti, hogy a trencsényi csatában 205 fő esett el. A csata a tisztek sorából nem követelt nagy áldozatokat. Törzstiszt, magasabb parancsnok egy sem esett el. Kompaniás kapitányok közül elestek: *Belényi* Albert és *Bessenyei* László, úgyszintén egy nemesi apród *Fáy* Zsigmond, mint azt *Aszalay* Ferenc,⁸⁵ a Fejedelem titkára feljegyezte. Elestett továbbá az arnót testőrszázad mohamedán származású vitéz kapitánya, aki a Fejedelem balesetének színhelyén, az ő védelmében halt hősi halált.⁸⁶ A nevét, sajnos, nem ismerjük.

A fogságba esettekről pontos jegyzéket állítottak össze a fogolykicszerelő biztosok. Ennek a jegyzéknek egyik példányából,⁸⁷ melyet báró Salzer császári hadbíró készített, kitűnik, hogy összesen 25 tiszt, (köztük csak 6 lovas tiszt) és mintegy 400 közvitéz került fogságba és 60 kuruc szökött át a csata hevében a császáriakhoz. Tehát nem 400, mint Thiell állítja. Az átszököttek között volt a Fejedelem egyik hadsegéde, *Jósa* Mihály is, aki azután Heisternek elbeszélte⁸⁸ Rákóczi balesetét és tájékoztatta őt a kuruc sereg összeomlásának részleteiről.

A sebesültek számát — adatok hiányában — ma már megközelítőleg sem lehet megállapítani. Nagyon valószínű, hogy az, az elesettek nagy számával arányban szintén igen nagy lehetett, hiszen a küzdelem a kevés áttekintést nyújtó, cserjés, szakadékos terepen — mint azt Pálffy jelentésében olvassuk — inkább „mészárlás“, mint rendes harc volt. A sebesültek nagy számát bizonyítja az is, hogy azoknak ápolására és gondozására később a csatatérről távol eső városokat is igénybe vették. Keczer Sándor főhadbiztos augusztus 19-én Eperjessről hívta fel a lőcsei városi tanácsot, hogy a trencsényi csatából odaszállított sebesülteket gyógyíttassa és tartsa el. A város költségeit majd adóba fogják betudni.⁸⁹

A császáriak veszteségei.

Heister első jelentésében 200 halottról és sebesültről beszél. Második jelentésében már csak 160 emberről szól és felsorolja az elesett tisztek neveit. Ezek: *Vas* Pál, *Esterházy* ezredbeli százados, *Hoffmann*, *Althann* ezredbeli zászlós, *Hehnbach* hadnagy ugyanezen ezredből, aki Pálffy gróf segédtisztje volt, megsebesült. Pálffy jelentésében csak 66 el-

⁸⁴ Hadt. Közl. 1897. évf. 532. old.

⁸⁵ U. o. 514. old.

⁸⁶ U. o. 155. old.

⁸⁷ U. o. 526. old.

⁸⁸ Heister második jelentése és *Ebeczky István* levele Rákóczihoz 1708. augusztus 11-én (*Orsz. Levéltár* Missilikus gyűjteménye)

⁸⁹ *Századok*: 1872. évf. 593. (Lőcsei városi levéltár).

esetről tesz említést, tehát valószínűleg csakis azokat érti, akik az ő közvetlen parancsa alatt levő ezredekhez tartoztak. Az előbb említett Bakos András szerint a németek vesztesége alig volt 100 fő és 200-an estek sebbe. Báró Berényi augusztus 12-i feljegyzése szerint a császáriak vesztesége 1000 főre tehető. Ez a megállapítás mindenestre túlzott. Mindezeket egybevetve leghitelesebbnek fogadhatjuk el Heister második jelentésében feltüntetett adatot, azaz 160 fő veszteséget.

Százalék arányban kifejezve a kurucok vesztesége tehát egész létszámuknak körülbelül 20,7%-át, míg a császáriak vesztesége egész létszámuknak csak 2,5%-át tette ki. Ez az aránytalanság is bizonyítja, hogy a veszteség sohasem az elszántan támadó fél oldalán van, hanem mindig annál a csapatnál, amely a csatateret szívós ellenállás nélkül, fejét veszítve hagyja el.

A kurucok veszteségénél feltűnik az elesett tisztek aránylag csekély száma. Az egész seregnél mindössze 3 kapitány és 1 nemesi apród volt ennek a véres csatának áldozata. Ez is azt bizonyítja, hogy a tisztek sem fejtettek ki kellő ellenállást, nem voltak urai a helyzetnek s ezért a fejét veszített áradat őket is magával sodorta.

V. FEJEZET.

Hadműveletek és események a csata után. A csatavesztés katonai és politikai hatása.

A felbomlott kuruc sereg útját követni a történetkutatónak nagyon nehéz feladat. Mivel erős foglalatú csapatok nem voltak, rendszeres hadműveletekről sem beszélhetünk. A fejedelemnek, Bercsényinek s mindazoknak a kuruc vezéreknek, akik fejüket nem veszítették el s a főhadiszállással összeköttetésben maradtak, legelső teendőjük a csapatok gyors összegyűjtése volt. Rákóczi 4-én Kistapolcsányban halt, azután Szemerén, Balassagyarmaton keresztül, 6-án este érkezett Szécsénybe. Bercsényi itt elvált tőle s egyelőre Sággra, majd Losonc vidékére, a fejedelem pedig kíséretével együtt Eger felé vette útját, ahová 11-én érkezett.¹ A szécsényi táborban augusztus 9-én kelt a Mercurius Veridicus hivatalos jelentése, amely legalább nagy vonalakban megemlíti Rákóczi szándékát. „A fejedelem most itt marad, hogy a széjjel szóródott katonaságot összegyűjtse és egy hadtestbe csoportozza. Patens levelekkel igyekszik a vármegyékben a personális Insurrectiot felállítani. A reguláris hadak napról-napra telje-

¹ *Beniczky naplója*: 150—51. lap.

sebb számokkal gyülekeznek, ezért hihető, hogy a tábor mihamar Léva felé fog nyomulhatni és Bercsényi kommandója alatt a Garamon átkelve Nyitra és Ujvár közé veti magát, hogy ellentálljon az ellenség hasonló szándékának.²

A Dunától északra lévő kuruc seregek közül egyedül Bottyán tábornok csallóközi csapatai és Ocskay László brigádja alkotott zárt egységet. Mindaddig tehát, amíg a felbomlott főszereg újból össze nem áll, csupán ezek és a kuruc kézen lévő erősségek — elsősorban Nyitra és Érsekujvár — lehettek a további ellenállás gerince.

Rákóczi Kistapolcsányban haditanácsot tartott Bercsényi, Bottyán jelenlétében az időközben odasereglett gyalogos ezredesekkel, akik csapataik szétszaladása után a fejedelem udvarában várták a további utasításokat. Ezen az értekezleten a következőket határozták. Egyelőre legsürgősebb teendő Heister esetleges előnyomulásának megakadályozása volt. Erre a nehéz feladatra Bottyán tábornok vállalkozott, két lovas dandárával, Ocskay feladata az ellenséggel való összeköttetés fenntartása és az elszéledt csapatok összegyűjtése volt. Augusztus 4-étől kezdve nap-nap után mentek szigorú rendeletek a fejedelem udvarából ilyen utasításokkal. A szécsényi táborban kissé lélegzethez jutva, augusztus 9-én kelt azután az első szabatosabb rendelet,³ amely részletesen megjelöli a csapatok gyülekezésének módjait. E szerint két gyűjtőtáborral állították fel. A fejedelem udvarához, — Egerbe, — kellett irányítani mindazokat a katonákat, akik az udvari hadakhoz, továbbá Deák, Orosz Pál, Bessenyei, Szemere, Csáky, Gundelfingen lovas ezredeihez, Csajághy, Perényi és Bagossy hajdu ezredeihez tartoztak. A losonci táborban Bercsényi kommandója alatt gyülekeztek Babocsay, Gyürky, Luzsénszky, Réthey György, Szalay és Nikházy lovasai, Andrassy és Czelder hajdúi.

De a fejedelem maga sem bízott benne, hogy hazaszéledt vagy az erdőbe bujdosó serege hamarosan összegyűl. Ezért már 4-én kibocsátotta felhívását a vármegyék személyes felkérésére.⁴ Ebben a felhívásban nyíltan beismeri, hogy nem annyira maga a csatavesztés, mint inkább a hadak elozlása a főbaj. A fejedelem parancsára a brigadérosok és ezredparancsnokok beutazták a Felvidék különböző pontjait, hogy ezredeiket összegyűjtsék. Jelentéseik, melyeknek elég nagy számát találjuk úgy az Országos Levéltár Missilis gyűjtemé-

² *Mercurius Veridicus* (Thaly: Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII. kötet 1880.).

³ *Nemzeti Múzeum*. Thaly gyűjtemény 1589. Fol. Hung. 8. fasc 179. lap.

⁴ Thaly id. gyűjteménye 8. fasc. 42. lap. Rendelés a nemes vármegyékre.

nyében, mint a Nemzeti Múzeum Thaly gyűjteményében, igen érdekes, de egyben szomorú képét nyújtják sisyphusi munkájuknak s annak a részvétlenségnek, mondhatnám fásult közönyösségnek, sőt ellenszenvnek, amellyel az ország lakossága fáradozásukat kísérte.

Bercsényi főtábornok szeptember 25-én is még csak azt jelentheti a fejedelemnek, hogy „az elszéledt hajduságnak összevetsportosítása nehezen progrediálhat, mert sok helységek aféle hazakivánczozott hajdukat nem, hogy persequálnák, avagy kézre adnák, de erősen protegálják és lappangatják őket. A nemes vármegyék pedig és városok portális hajduknak statutióját melyekkel még restálnak, halasztva halasztják.”⁵

A vármegyék hadbaszólításának ily körülmények között nem volt sok eredménye. Különösen a nyugati megyék — Trencsén—Turóc — húzódtak attól, hogy tovább is segítsék a kurucok ügyét, ami emberileg azért is érthető, mert hiszen a már 5 év óta tartó hadjárat alatt ez az országrész szenvedett a legtöbbit. Trencsén vármegye rendjei augusztus 21-én Zsolnán tartott közgyűlésükről nagy siránkozással kérik Rákóczit, hogy ne erőltesse a hadak toborzását és az adókat, mert a lakosság éhezik, bujdosik, a falvak kipusztulnak, mindnyájukat a végromlás fenyegeti. Nyolc nap mulva Oroszlánkő várában tartanak a rendek egy partikuláris gyűlést ugyanazzal a céllal és eredménnyel.⁶

Bottyán tábornok a kistapolcsányi haditanácsban reá ruházott megbízatásnak tőle telhetőleg meg is felelt. A Csallóközből azonnal Pozsony és Morva határszél felé indult. Nem törődve Pálffynak Nyitra felé haladó csapataival, átkelt a Vágon, elfoglalta Modort és Bazint, átkelt a Fehérhegyeken és Szakoleánál egy kisebb császári csapatot megsemmisített.⁷ Ezért az eredménnyért, jobban mondva merész elhatározásért és annak sikeres végrehajtásáért, méltán illette dicséret Botytyánt. A nála szokott megbízhatósággal, kitartással és óvatossággal végrehajtott mozdulatai mindenestre hozzájárultak ahhoz, hogy Pálffy csapatai nem követték a fejedelem útját, és hogy Heister is fontosabb feladatnak tartotta Botytyán főfészkének, a Csallóköznek kulcsát — Érsekújvárat venni ostrom alá. Bottyán még más, szinte példátlanul álló bizonyosságát is nyújtotta ezidőben a fejedelemhez való hűségének és hazaszeretetének. Ezekben a zürzavaros napokban a fejedelem pénztárának nem volt módja a csapatok hópénzét kifizetni, pedig a rézpénz

⁵ *Országos Levéltár*, Missilis gyűjtemény.

⁶ *U. o.*

⁷ *Rákóczi Emlékiratok* V. 406. lap. *Rónai Horváth Jenő*: Magyar Hadikronika II. kötet 361. lap.

akkorában már teljesen hitelét veszítette. Ha pedig a csapatokat nem tudják fizetni, akkor nemcsak, hogy nem gyülekeznek a szétszéledt hadak, de a már együtt levők is szétszaladnak. Bottyán nyílt levelekben hirdette, hogyha az ország pénzből nem telik, saját vagyonából fogja a hadakat fizetni. S ez az ígéret nála nem volt üres szó, elzálogosított birtokainak árából augusztus 17-én 5000, 19-én 7000 forintot fizetett ki fehérpénzben.⁸ Rákóczi halás, megleghangú levélben köszönte meg Bottyán áldozatkészségét és küldött is pénzt, de keveset. Augusztus 19-én 4000 ezüst és 4000 forint réz poltura pénz érkezett Bottyán kezeihez, de a rézpénzt senki sem fogadta el. Ily körülmények között megérthetjük a derék kuruc vezér lelkiállapotát, amelyben egyik levelét írta: „talán gyermekségetemtől fogvást sem éltem ilven gonddal.”⁹

Rákóczi alparancsnokainak fáradozása mindössze annyit tudott elérni, hogy a trencsényi csatában résztvevő 14.000 emberből augusztus végére alig 5000 ember gyűlt össze a fejedelem zászlai alá.¹⁰ A téli hónapok során ez a létszám ugyan gyarapodott, de nem sokkal.

A Thaly gyűjteményben¹¹ találunk egy hadrendet „az ország cassájának subdivisioja 1708. december 31-én” jelzéssel, amelyben névszerint felsorolja Rákóczi összes ezredeit, de azoknak létszámát nem tünteti fel. Ha Bottyán 4000 emberét hozzászámítjuk, akkor sem lehetett a fejedelem serege több 8000—10.000 főnél.¹² A téli hónapokban már ott-honi tüzhelyeik mellett lappangó kurucoknak semmi kedvük sem volt ahhoz, hogy újból jelentkezzenek a küzdelemmel s nyomorúsággal teljes hadi szolgálatra. Czelder Orbán még 1709. januárjában is arról panaszkodik Merényben kelt jelentésében,¹³ hogy minden fáradozása meddő, a régi katonák nem jönnek, az ujoncozás pedig eredménytelen.

A kuruc hadjárat másik két hadszínterén — Dunántúl és Erdélyben — szintén leáldozóban volt Rákóczi csillaga. Esterházy Antal néhány határváros elfoglalása után csapatait ugyan egészen Bécs alá tudta küldeni, de Bezerédj Imre árulása, — bár azt végrehajtása előtt leleplezték — végleg megbénította a kurucok haderejét. E harcúterén csupán egy jelentősebb kuruc győzelemről számolhatunk be. Béri-Balogh Ádám szeptember 2-án Kölesd mellett megsemmisítette Nehem tábornoszernagy körülbelül 5000 főből álló seregét. Er-

⁸ Bottyán eredeti levelei (*Thaly Kálmán*: Bottyán János II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka című munkájának 259—250. lapján.).

⁹ U. o.

¹⁰ *Dessalleurs* jelentése XIV. Lajos királyhoz (*Bécsi Kriegsarchiv Feldakten Ungarn* 1708.).

¹¹ Thaly gyűjteménye 8. fasc. 267. lap.

¹² *Rónai Horváth Jenő*: id. munkája II. kötet 572. lap.

¹³ *Országos Levéltár*. Missilis gyűjtemény.

délyben ellenben egyik csapás a másik után érte a fejedelmet, úgy hogy csapatai az év végével teljesen kiszorultak onnan.

Heister tábornagy — mint hallottuk — megelégedett a trencsényi csatamezőn elért helyi sikerével s nem követte a visszavonuló fejedelem nyomát. Még augusztus 4-én is a csatatér környékén vesztegelt, ezt bizonyítja „auf dem Wahlplatz bei Léhota“ augusztus 4-én keltezett felszólítása, amelyben amnesztiát ígér minden rebellisnek, aki 14 napon belül a császár hűségére visszatér.¹⁴ Csak 5-én indult azután Bán felé, 6-án délfelé érkezett Kistapolcsányba, ahonnan Rákóczi előtte való nap eltávozott. Tétovázásának több oka is lehetett. Ezek közül a legfontosabb csapatának törődöttsége, a lovasok és lovak kimerült állapota volt. A kuruc főszereg hollétéről nem is lehetett tudomása, mert ez a szereg a következő hetekben voltaképp nem létezett. Ezért Guta irányába menetelt tovább, valószínűleg azért, hogy az egyedüli érintetlen kuruc csapattal, Bottyán hadosztályával összetalálkozzék. Amikor nehéz tüzéségre Vágsellye környékére és a dán segéd csapat, — 4000 gyalogos és 2000 lovas, — augusztus második felében Pozsonyba érkezett, legfőbb céljának tekintette a két kuruc vár, Nyitra és Érsekújvár megvételeit.¹⁵ Ezzel a feladattal Pálffy János gróf tábornagyot bizta meg, ő maga pedig négy lovas ezreddel Pozsonyba lovagolt, azzal a szándékkal, hogy a dunántuli hadműveletekbe beavatkozzék és hogy Bottyán előretörését ellensúlyozza. Amikor azonban Pálffy augusztus 25-án Nyitra falait kezdte töretni ágyúival, Heister már ismét ott volt. Révay Gáspár, Nyitra kuruc parancsnoka egy napi bombázás után kénytelen volt a várat feladni, mert alparancsnoka, Szabó Mátyás és az őrség egyrésze ellene fellázadva kapitulációt követelt.¹⁶

Bottyán tábornok a császáriaknak Nyitra felé való előnyomulásának hírére Ocskay ezredét Nyitra körülzárásának megakadályozására előreküldötte. Ocskaynak ez a megbízás kapóra jött, hogy császári szolgálatba való átpártolását végrehajtsa. A Nyitra váratól északra fekvő Pereszlénnyel község mezején augusztus 28-án ezredével Pálffy elé lovagolt, a császári lovasok előre megbeszélt módon körülvették ezredét s ő Pálffynak kezét nyújtva, esküdött fel a császár hűségére. Lovasainak egy része ennek láttára megfordult és átvágta magát a császári kordonon. Az ezred nagy része azonban ott maradt s a további hadműveletekben Ocskay vezérlete alatt Löffelholt altábornagy seregében vett részt a bányavárosok meghódításában. Ottlyk György főudvarmester még az nap este

¹⁴ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1708—8—1½.

¹⁵ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: II. sorozat I. kötet 95. és 125. lap, és *bécsi Kriegsarchiv* Feldakten Ungarn 1708—8—4.

¹⁶ *Archivum Rákócianum*: VI. kötet 310. lap

sietett Tótprónáról értesíteni a fejedelmet Ocskay elpártolásáról.¹⁷ Ocskay huszárezrede egészen 1710 elejéig küzdött Rákóczi ellen s a romhányi csatában (1710 január 22.) is részt vett. Mikor azonban Ocskay a kurucok kezére került és őt lefejezték, az ezred hamarosan feloszlott.

Nyitra capitulálása után a felvidéken, illetve a Dunától északra fekvő területen, Heisternek nem volt más feladata, mint Érsekújvárat megvenni és a bányavárosokat elfoglalni.

E kettős feladatnak megfelelően, felvidéki seregét két csoportra osztotta. Az északi csoportot Löffelholz altábornagy, a déli csoportot Pálffy tábornagy alá rendelte. A bányavárosokat Bercsenyi meg nem védhetvén, sorba kiűritette, úgy hogy Löffelholz csapatai könnyű szerrel jutottak a legértékesebb felvidéki városok (Selmechánya, Besztercebánya, Zólyom, Gölni, stb) birtokába. Érsekújvár ostroma hozta meg a császáriak számára a várt eredményt. Szeptember 21-én érték Pálffy csapatai a vár falai alá. E hó végén megkezdték a szabályszerű várívást. De várívó felszerelésük nem volt elég erős ennek a jól kiépített helynek megvételeére, ezért Heister október közepe felé abbahagyta a vár töretését és megelégedett annak körülzárásával. A szokatlan erővel korán beálló téli időjárás lassan megbénított minden további hadműveletet. A testileg és lelkileg kifárasztott csapatok téli szállásaikba húzódtak.

A bécsi udvari tanács semmiképen sem volt megelégedve Heister hadvezetési módjával. A trencsényi győzelem után mindenki ujjongott. Savoyai Jenő herceg beigazolva látta álláspontját a magyar kérdésben: „Meine Meinung war immer, mann soll trachten Ungarn durch die Waffen, und nicht durch Traktate zum Gehorsam zu bringen...“¹⁸ Pálffynak külön írásbeli dicséretet is küldött és mint írja, nem kételkedik abban, hogy ezt a szerencsés győzelmet kellően kihasználják. Annál elégedetlenebb azután, hogy hónapok multak el anélkül, hogy Nyitra megvétele kívül Heister más győzelemről is be tudna számolni, főleg pedig rossznéven veszi, hogy Heister nem üldözte erélyesen a visszavonuló Rákóczit. Kifogásolja, hogy a tábornagy közvetlenül a csata után Po-

¹⁷ „Kegyelmes Uram! Abban estünk kitt jövendöltem, Ocskay László labanczá lött hadastul, ma Piber LászlóAndrás, Bossáni Gábor és többen is nagyUghróczról indultak Pálffihoz. NagyTapolcsányt ma foghának meghedgyezni. Ezeket hozta iffiu Bossani János ló halálában, jelen volt, mikor Piber uram Nagyughróczon ütet is ara hitta s mutatta Ocskay levelét kezében, expresse írja, hogy Tapolcsányt megh várja és edgyütt mennek Pálffihoz, én most irok mindenfelé várakban vigyázzanak, Ocskaitól oltalmazkodgyanak: itt e vármegeve hada oszol, ha megh hallják Ocskai dolghát annál inkább elvonodnak;“ (*Országos Levéltár Missilis gyűjtemény.*)

¹⁸ *Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1708. szeptember 9.*

zsonyba ment, onnan Nyitrára utazott, majd ismét a Dunántúlra, végül a bányavárosok felé, mert ebben a céltalannak látszó ide-oda utazgatásában nem tudta felismerni Heister valódi terveit. 1708 október 7-én küldte a következő utasítását Thiell udvari tanácsosnak, a haditanács egyik tagjának:¹⁹

„...dass bei so beschaffenen Dingen niemalen was Gutes zu hoffen sein werde, wann man nicht durch expressen kaiserlichen allergnädigsten Befehl dem Herrn General Heister klar und positive vorschreiben wird, was er zu operiren und zu unternehmen habe, und ist nur zu bedauern, dass mit seinem Herumlaufen, wie er jetzo gethan, die beste Zeit verloren gangen, ohne dass derselbe eine Operation, wie er wohl gekonnt, unternommen hätte.“

Erre az udvari haditanács október végén erélyes rendeletet küldött Heisternek, amelyben pontos válaszokat kér feltett kérdéseire és igazoló jelentéstételre szólítja őt fel. E rendeletre azután a mélyen megsértett tábornagy Nyitráról válaszol november 4-én terjedelmes védekező iratában, amelyben pontról-pontra igyekszik visszautasítani a haditanács kifogásait.²⁰ Ez a rendkívül érdekes okmány — melyet munkámban mint Heister 3-ik jelentését említettem — eddig ismeretlen volt. Sem Thaly, sem a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen idevágó kötetének írója nem használta fel, pedig nem is szólva arról, hogy az irat 7. pontjában (mint azt e munkám előszavában és a csata leírásánál is ismételen kiemeltem) magát a trencsényi csatát új adatok felsorolásával ismerteti eléggé részletesen, ez az igazoló irat élénk fényt vet Heister tábornagy egész gondolkodás módjára, terveire és a csata utáni magatartásának magyarázatára. Érdemes ezzel a hadtörténelmi okmánnyal bővebben foglalkozni. Istennek hála ad, — mint mondja, — hogy erőt adott neki terveinek végrehajtására és hogy azokat ilyen szép eredmény koronázta. Három hónappal ezelőtt senki sem hitte volna, sem az udvarnál, sem a hadrakelt seregnél, hogy a császári csapatok még a tél beállta előtt benyomulnak a bányavárosokba és hogy az ellenség ereje, annyira megfogyott, hogy békét kér. De a fárasztó hadműveletek Heister lovasságát teljesen elcsigázták, ezért kellett neki a csata után pihenni. Hat nap mulva mégis elérte Szeredet. Ő nem kéjútazási szándékkal ment Pozsonyba, hanem azért, hogy a gyalogságot és a dán csapatokat összegyűjtse és Nyitra ellen vezesse. Meg is volt az eredmény, mert Nyitra három nap alatt kapitulált. Különbzen sem semmisíthette volna meg Rákóczi seregét, mert összefüggő kötelekkel sehol sem találkozott, csupán kisebb portyázókkal és rablóbandákkal. Egyébként feladatát már azért is megoldottak

¹⁹ Bécsi Kriegsarchiv: 1708. Fasc. X.—7.

²⁰ U. o. Hofkriegsrat iratok 1708. november hó 117. szám.

tekintheti, mert aránylag kis seregével az országnak igen nagy részét foglalta el, és ami legfontosabb: a gazdag bányavárosokat is hatalmába kerítette. Selmebányára is idejében érkeztek csapatai, mert megtudták akadályozni, hogy Hellenbach, a kurucok főkinestárnoka, tönkretégye a bányákat, amelyeknek jórészt mesterséges árvízzel már elpusztították.

Neheztel a bécsiekre, akik folyton kifogásolják intézkedéseit, pedig „... ein anderes ist raisonnieren im Zimmer, und ein anderes operieren und Wirkhen im Feld, ein anderes sollen und gerne wollen, und ein anderes ist können.“

Az udvari haditanács igen felbőszült Heister kemény hangon írt igazoló jelentése felett és azt javasolta a császárnak, hogy tiltsa meg a tábornagynak az ilyen fegyelmetlen hangú levelezést: „... Der gehorsamste Hofkriegsrath ist der unterhängisten Meinung, das Erstlich dem Veldmarschall Heister derley hizige arth zu schreiben, und die Stellen für malitios od. ignorant zu tractiren ein für allemahl Zuverheben wäre, und das Er sich künftighin dergleichen, gegen die in Euer. Kais. Majestät nahmben und unter der allerhöchsten Ferttigung ihm Zuekombende expeditiones nicht mehr unterfangen solle, zudeme das Er auch kein Ursach sich zubeschwären hat, dazumahlen Ihme in solchen Terminis geschriben worden, das man Kheinen andern Generalen auch Fürsten und Churfürsten in derley fällen nicht glümpflicher Zueschreiben Könnte.“²¹

Összegezve azt itt elmondottakat a téli szállások elfoglalásával lezáródó hadi esztendő végén a két ellenfél helyzete a Felvidéken a következő volt:

Kurucok: a főcsapat, Rákóczi és Bercsényivel Eger és Losonc vidékén, Bottyán a Csallóközben. Érsekújvár még erősen tartotta magát, úgyszintén a Felvidék néhány városa is.

Császáriak: általában Érsekújvár, Garamszentbenedek, Selmebánya, Zólyom, Gölnicbánya vonala mögött; a dán csapatok Pozsony és a Csallóköz nyugati vidékén.

A trencsényi csata Rákóczi egész felkelésének kétségkívül legkritikusabb és leggyászosabb eseménye volt. „Sohasem járt még egy csatavesztés se ennyi szerencsétlen következménnyel, mint ez a gyalázatos és szégyenteljes vereség... Ezután a szerencsétlen nap után többé már semmi sem sikerült“, írja a fejedelem emlékirataiban.²² A csatavesztés híre hihetetlen gyorsasággal terjed országszerte. Augusztus 5-án délben végződött a küzdelem. A vereség híret Sréter János brigadéros 5-én Besztercebányán már megtudta. Valószínűen olyan túl-

²¹ Bécsi *Kriegsarchiv* feldakten Ungarn.

²² Rákóczi *Emlékiratok* V. 406—7. lap.

zott formában, hogy szükségesnek tartotta onnan Murány várába menekülni.²³

A vereség híre Dunántúlon kezdetben nem tett oly nagy hatást, mint a Felvidéken. Esterházy tábornagy augusztus közepén írja Bercsényinek: „annak hallásával ezen föld per absolutum nem consternáltatott, tudván azt, hogy akit Isten szeret, megszokta látogatni.” Szeptember elején azonban jónak látta felhívást intézni az összes dunántúli vármegyékhez a hadak és a nép megnyugtatására, mert „az ellenségnek szokott dölyfössége elhiresséttette a mostani trencsényi harcnak nagy veszedelmét.” Ezzel kapcsolatban azután szeptember 1-én jelenti a fejedelemnek, hogy a trencsényi „csekély szerencsétlenségnek sokaktul, de kiváltképen az kevélyen felfuvalkodott ellenségtül, valóságnak lineáján hintegetett és promulgált descriptiójára nézve oly kimondhatatlan confusiok ezen földre érkeztenek vala, hogy ha a Nemes Vármegyékre korán exmitált adhortáló leveleimmel (melyeket in paribus ime Fölségednek alázatosan transittáltam), nem animáltam volna a statusokat, — nehezen helyreállítható változásokat köllött volna tapasztalnom.”²⁴

A vereség belföldi káros következményeinél még jobban félt a fejedelem attól a végzetes hatástól, amelyet e szomorú esemény stratégiai és külpolitikai hatása a külföldön okozni fog. A stratégiai veszteséget maga is pótolhatatlannak érezhette, hiszen az a fényes hadsereg, amely záloga volt egyik legnagyobb szabású és külpolitikájával szervesen összefüggő hadászati tervének, a sziléziai betörésnek, máról-holnapra megsemmisült. Ezt a szerencsétlenséget jóvátenni katonailag nem lehet. A kezdeményezés lehetősége — ami pedig minden hadművelet sikerének sine qua non-ja — most már teljesen kicsúszott Rákóczi kezéből. Seregének további tevékenységét a császáriak mozdulataihoz kellett szabnia, ha azok támadnak, nekik csak védekező szerep juthatott. Újból behízonysodott, hogy Rákóczi önerejéből, csupán a szövetséges rendek fennhatósága alatt levő országrészek támogatásával, egyedül nem képes győzelmesen befejezni a fölkelést. Annál fontosabb volt tehát neki külső nagyhatalmakkal való kapcsolatának további fenntartása. A franciák támogatására, amióta őket a szövetségesek Oudenardenál július 11-én megverték, most már végleg nem számíthatott. „Ugy látom nem mind arany az ami fénylik, nem parancsol az Istennek francia uram is”, írja kissé epésen

²³ Besztercebánya tanácsának átirta, hogy leveleit is odaküldjék. (*Jurkovich Emil*: II. Rákóczi Ferenc szabadság-harca és Besztercebánya 1905. Feljegyzés a városi tanács 1708. augusztus 5.-i számítási könyvében.)

²⁴ Mindhárom iratot közli Esterházy Antal tábori könyve: 99. 253. 257. lap.

Bercsényi Miklós.²⁵ Támogatást a fejedelem ezekután már csak északi szövetségeseitől, főleg az orosz cártól remélt, s abban bizakodott, hogy Frigyes Vilmos a trencsényi kudarc ellenére sem fogja pártfogását tőle megvonni, abban az esetben, ha meglenne a lehetősége annak, hogy a bécsi udvarral méltányos békét kössön.

Rákóczi nem ítélte meg bekötött szemmel a felkelés siralmas helyzetét s hadvezérei közül is azok, akik higgadtan gondolkoztak, belátták, hogy külső segítség nélkül jobb, ha békülni kezdenek.²⁶ De minden tisztességes békének előfeltétele, hogy a gyengébb békülő fél ne mutassa nyíltan elesettségét, mert akkor az ilyen tárgyalások eredménye sohasem lehet méltányos béke, hanem csupán megszegyenítő leigázás. A külföldre kiszivárgott rémhírek ellensúlyozására a fejedelem megbízásából egyik titkára Hartay Pál 1708 augusztus 23-án hosszú latin memorandumot intézett a porosz királyi udvar egyik befolyásos tagjához (neve ismeretlen), amelyben szépíteni igyekszik a trencsényi vereséget és kifejtji álláspontját a béketárgyalásokat illetően.²⁷ Nem tagadja — mint mondja, — hogy a gyalogság egyrésze vereséget szenvedett, de a lovaság sértetlen maradt (?). A kedvezőtlen sorsfordulat elmúlt, seregei az ország más részeiben sikeresen hadakoznak, sőt Bécs környékéig is előtörték... Ó kész a béketárgyalásokhoz vezető méltányos lépéseket megtenni, ha az időpont arra alkalmas és ha őt ebben a külföldi nagyhatalmak támogatják.

Egyidejűleg Anglia és Hollandia bécsi követihez is intézett rövid felszólítást, felkérve őket szintén a béketárgyalásoknál való közbenjárásra.²⁸

A béketárgyalások, jobban mondva az előzetes fegyverszüneti megállapodásra történtek is mindkét részről lépések október és november havában. A fejedelem a kuruc őrizet alatt raboskodó, — állítólag császárpárti — Tolvay Gábor királyi ítélőmestert küldte Bécsbe, felhasználva ez alkalmat arra, hogy hű emberét, a Bécsben raboskodó Görgey Jánost helyette kicserélje.²⁹

Tolvay Bécsből visszatérőben november 4-én jelentkezett

²⁵ *Archivum Rákócianum*: II. kötet 23. lap.

²⁶ Bottyán véleménye Bercsényihez írott levelében 1708. augusztus végéről: „ha nincs remény külső hadhoz; kérjünk armistitumot és béküljünk, mert őszig elvonatjuk, de nem reparáljuk.“ (*Archivum Rákócianum* VI. kötet 47. lap.)

²⁷ Eredetije a berlini Geheimes Staatsarchivban: Rep. XI. 279. Ungar Fascikel 11.-ből.

²⁸ Rákóczi 1708. augusztus 5.-én Bercsényihez intézett egyik leveléhez másolatban csatolja a felszólítások latinnyelvű szövegét. (*Országos Levéltár: Missilis gyűjtemények.*)

²⁹ Tolvay levele Bercsényihez. (*Archivum Rákócianum* VI. kötet 22. lap. Márki: Rákóczi Ferenc II. kötet 636. lap.)

Nyitrán Heisternél a császár üzenetével.³⁰ József császár nem idegenkedett a béke gondolatától, egyrészt, mert csapatait végre pihenőhöz akarta juttatni, másrészt mert számolnia kellett azzal, hogy csekély számú serege az egész Felvidéken széjjel szórva nem lesz képes ellenállni, ha a kurucok új erőre kapnak s a gyenge „Postierungokat” megtámadják. A bécsi udvar Tolvay útján tehát közölte Rákóczival, hogy hajlandó fegyverszünetet kötni az „uti possidetis” elve alapján. A kuruc főhadiszállás ezt az ajánlatot nagy felháborodással utasította vissza, mert ez azt jelentette volna, hogy a szövetséges rendek fennhatósága alól végleg kicsúszik nemcsak egész Erdély, hanem a Felvidék túlnyomó része is. Ezért ellenjavaslatában azt követelte, hogy a félbeszakadt nagyszombati béketárgyalások folytatásaképpen állítsák helyre a status quo ante-t s a császári csapatok ürítsék ki azonnal Magyarországnak általuk jelenleg megszállott részét. Ilyen körülmények között természetesen minden további tárgyalás meddő maradt, a fegyverszünet és békekötés lazán fűt fonala végleg elszakadt.³¹

A fejedelem szeptember havára Egerbe hívta össze a szövetséges rendek képviselőit a további teendők megvitatására, de úgy ezek a a 20 napig tartó tanácsülések, mint a november és december havában tartott sárospataki országgyűlés sem tudott nagyot lendíteni a felkelés ügyének akadozó kerekén. Egerben Ukrainzew orosz cári követ jelentkezése, — éppen e válságos napokban —, bizalmat öntött a lelkekbe. Ugyancsak e napokban jelentkezett a fejedelem udvarában Dessalleurs is, akikkel Rákóczi és Bercsényi is több ízben behatóan tárgyalt. Láthatták ebből a kurucok és a bécsi udvar is, hogy a két külföldi nagyhatalom, Orosz és Franciaország nem fogja fel oly tragikusan a trencsényi vereséget, mint maga az ország lakossága. Ezekben a szomorú napokban csupán e külpolitikai tárgyalások okoztak a fejedelemnek örömet és növelték reménységét, amire annál nagyobb szükség volt, mert híveinek, tisztjeinek s népének magatartásában nem sok öröme tellett. A neki keseredett kurucok nagyokat ittak, rendetlenkedtek és egymást okolták a katasztrófaért.³² Szeptember havában Károlyi Sándorhoz intézett két levelében különösen hű, de szomorú képét látjuk a fejedelem lelkiállapotának: Énnékem már sem elölmenni, se cáfolni nem lehet: mert rajtam az egész ország szeme. Ha

³⁰ Heister előbb említett védekező jelentésének utolsó pontja.

³¹ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: II. sorozat I. kötet 153. lap.

³² A fejedelem levele Bercsényihez 1708. augusztus 24.-én. (*Archivum Rákóczianum*: II. kötet 104. lap.)

csudálatosan Isten nem consolál bennünket: csak egyedül az az reménségem, hogy még talám az országban találkozok négy-ötezer oly igazlelkű magyar, a ki inkább kezen akar meghalni, mintsem tovább nemzetünk gyalázatját szemlélni!“ ... s ... “egyik fülemet a szegénység átkozódó és siránkozó panaszaira figyelmeztetvén, s az másikával az vi-tézlő rend zugolódo morgását hallván s nyomorúságit szemlélvén, alig tud mely felé hajolni sok rosszal terheltetett és ostromoltatott elmém ...”³³

Mindeneket egybevetve nyugodtan mondhatjuk, hogy a trencségi csatavesztés nem csupán az 1708. évi kuruc hadjárat legfontosabb eseménye volt, hanem Rákóczi Ferenc egész felkelésének valóban leggyászosabb és legvégzetesebb sorsfordulata. Ez volt az a nagy zuhanás, amelynek mély pontjáról felemelkedni a nemzeti felkelés ügye többé nem volt képes.

VI. FEJEZET.

A vereség okai.

A trencségi vereség okait kutatva, nem azonosíthatom magamat azoknak a forrásoknak adataival és Thaly Kálmának ezek nyomán alkotott véleményével, amelyek szerint, mint alább hallani fogjuk, Ocskay László árulása okozta volna ezt a nagy katasztrófát. „Gyalázatosabb, nyomorúságosabb és következményeiben gyászosabb csatavesztés sohasem volt“, írja a Fejedelem emlékirataiban.¹ Ilyen nagy felfordulást, látszólag fényes, kiváló seregnek ilyen gyors szétbomlását: egy ember nem okozhatja. Ennek okait mélyebben kell keresnünk. Meg is találhatjuk azokat, magában a kuruc sereg akkori állapotában és lelki tényezőiben. A vereséget *külső* és *belső* okok egymásra hatása eredményezte, s ezek mind a kuruc sereg összeállításában és csekély harckészségében gyökereztek.

A gyászos esemény *külső* — mondjuk katonai — okai voltak: a vezetés fogyatékosága, a tisztikar hiányos befolyása a csapatokra, az altisztikar és a csapatok szabatos kiképzésének hiánya, a fegyelem laza volta s mindenekelőtt a harckészség és a szívós ellenállás teljes hiánya. Legsúlyosabb tényező ezek között talán a kiképzés fogyatékosága volt, mert ezen a téren lehetett a legjobban érezni a császári seregek fölényét a kuruc felkelés egész ideje alatt. Savoyai Jenőnek igazán mesteri hadműveletei a császári hadseregeket megtanították arra, hogy miképpen kell rendszeresen vias-

³³ *Archivum Rákóczianum*: II. kötet 310. és 334. lap.

¹ *Rákóczi Emlékiratok* V. 406. lap.

kodni különféle — nyugati és keleti — ellenfelekkel. A kurucokat keleti, irreguláris harcosoknak tekintették, amelyeknek legnagyobb hibája az, hogy egyéb harci kiválóságuk és használhatóságuk ellenére sem állották a nagy csatákat. Az akkori kor „grande bataille“-ja feszes, zárt formákat követelt, amelyeken belül a hadvezér a harcegységeket sakkfigurák módjára tologatta a pillanatnyi helyzetnek megfelelően, de egységes, jól megfontolt módszeres terv alapján. Ezzel képes volt nagyobb veszteségek nélkül is „kimanővrozni“ az ellenséget még megerősített állásokból is. A kuruc sereg, amelynek főegységve a lovasság volt, ilyen mozdatatokkal szemben nem tudott védekezni. Merész nekilendüléssel rohant ugyan az ellenséges tömegre, de ha rohama nem sikerült, akkor már el is vesztette a csatát. A felkelés során összesen 6 csatáról mondhatjuk el, hogy azokban a kurucok és a császári hadak a nyugateurópai harcászati szempontok szerint mért nagy csatákban állottak egymással szemközt: ezek voltak Koroncznó (1704. június 15.), Nagyszombat (1704. december 26.), Pudmericz (1705. augusztus 11.), Zsibó (1705. november 11.), Trencsén (1708. augusztus 5.) és Romhány (1710. január 22.). Csupán a romhányi csata maradt többé kevésbé eldöntetlen, a többi nagy csata a kurucok vereségével végződött.

Portyázásnál, guerilla harcokban, a futó ellenség üldözésénél, hirtelen megrohanásoknál, szóval mindenütt, ahol a főszerepet a gyors elhatározás, éles szem, éles kard játszotta, a kurucok felülmulták a császáriakat. Eme kiváló tulajdonságaiknak kifejtésére azonban a trencsényi csatában nem nyílt alkalom. Dillher Altherr (Althann) Ferenc tábornok, — aki 1705 óta császári szolgálatban a Morva, majd a Vág mentén parancsolt, később pedig Szolnok parancsnoka volt —, naplójában nagyon találóan így jellemzi a kurucokat.² „Also dass Es fürwahr nicht Eben so leicht ware, wie deren Einige ohne Billichkeit zu reden pflegen, die Hungarn zu schlagen, widrigens jene, so von ihnen geschlagen worden, allzugrossen Schimpf aus Unachtsamkeit sich unterwerfeten.“ Ha e sorokat figyelmesen olvassuk, azt látjuk, hogy a hangsúly itt az „Unachtsamkeit“ szón van. Vagyis a kurucok a császáriak felett leginkább olyankor arattak győzelmet, ha azokat megletésszerűen támadták meg.

Mindezeket egybevetve a trencsényi vereség külső, katonai oka az volt, amit a Fejedelem emlékirataiban³ már az

² Annotation von den Vorfällen bei der ungarischen Revolte von 1705—1711. Franz Dillher, Freyherr von Altherr, (Althann) General und Kommandant von Zollnock (*Geheimes Staatsarchiv Berlin—Dahlem*, H. A. Rp. 15. Handschriften Nr. 156.).

³ *Rákóczi Emlékiratok* VI. 198. lap.

1704. évi balsikerű nagyszombati csata után feljegyzett: „Megtanultam ezen első csatából, hogy *egyikünk sem ért a hadi mesterséghez.*“

A trencsényi felbomlás *belső* okait a lelkiekben kell keresnünk. A felkelés ügye ez időben már hanyatlóban volt. A csapatok Rákóczi személyéhez ugyan mindenkor feltétlenül a legnagyobb tisztelettel ragaszkodtak, de már nem harcoltak azzal a rendületlen bizalommal és szilárd kitartással, amely szükséges volt ahhoz, hogy egy nagy csatát eredményesen megvívjanak, de még inkább ahhoz, hogy egy kudarcot követő felbomlást megakadályozzanak. A seregnek mindezek felül volt még egy igen rossz tulajdonsága, t. i. az, hogy minden egyes ütközetet önálló cselekménynek tekintett, annak befejezte után pedig túlnyomó részben hazaszéledt, mit sem törődve a következményekkel. Ha szerencsés volt az ütközet, a zsákmányt vitték haza, ha szerencsétlen, elkeseredve s reményvesztetten menekültek.⁴ „Mert nemzetünknek az a hibája”, írja maga Rákóczi, „amely a hadban járatlan népeknél közönséges, — hogy kész bármibe kapni, és ha a valóság nem felel meg ábrándjainak, abbahagy minden vállalkozást.”⁵

Ebben az időben már az átpártolások is mind sűrűbben fordultak elő. Ocskay, Bezerédj magatartása már gyanús volt s mennél többen pártoltak el Rákóczitól, annál jobban gyarapodott a császáriak tábora, akik természetesen örömmel fogadták a koronás király hűsége alá visszatérőket. Hogy ebben a csatában egy csekély hadmozdulatnak, Pálffy és Pekry néhány száz lovasa csete-patéjának eredményeképpen rövid, pár óra leforgása alatt az egész kuruc sereg gyászos felbomlása következett be, ezt csak annak tulajdoníthatjuk, hogy az összeütközés óráiban ennek a seregnek már semmi lelkiereje és szívóssága sem volt. Egyes csapattesteknek (a palotás czrednek, Czelder, Perényi hajduinak, a francia gránátosoknak) vitéz, önfeláldozó magatartása csak elszigetelt esemény, amely, sajnos, semmi kihatással sem volt a feltartóztathatatlan gyászos vég kifejlődésére, az általános felbomlásra.

Jellemző, hogy ezt a szót „vereség” vagy „veszteség” a trencsényi csatára vonatkoztatva, Rákóczit kivéve, az összes többi egykorú feljegyzések, levelek írói (Bercsényi, Ottlyk, stb.) milyen szándékosan kerülik. Fatális confusióról, szerencsétlen casusról, Isten látogatásáról írnak sok melankóliával. Szinte a panaszos zsoltárok hangja csendül ki Bercsényinek Szécsényben 1708. augusztus 14-én kelt általános rendeletéből, melyet a nyugati megyékhez intézett, mondván: „Felső-

⁴ Rákóczi *Emlékiratok* VI. 152. lap.

⁵ U. o. VI. 160. lap.

ges Istenünk bűneink szerént Trencsén alatt megostorozott.“⁶ Beismerése ez annak, hogy a vereségnek az oka a felkelés ügyében vetett bizalomnak csökkenése, az a sok mulasztás, visszavonás, széthúzás, ami megakadályozta azt, hogy a Fejedelem serege valóban kiváló haderő legyen.

Mint kezdetben említettem, Thaly szerint a vereség egyik főoka Ocskay árulása és a csata alatti tétlen magatartás volt. Általánosan elterjedt abban az időben az a nézet is, hogy a vereséget jórészt a Fejedelem balesete is okozta. Vizsgáljuk meg közelebbről, hogy van-e valamilyen jogosultsága ennek a két állításnak.

Thaly a trencsényi csatáról a Hadtörténelmi Közlemények 1897. évfolyamában, továbbá a Századok 1901. évfolyamában írott tanulmányaiban felelőssé teszi Ocskayt e csata előidézéséért és szomorú lefolyásáért. Azt írja: „Trencsény ostromlására induló magyar seregnek a brezovai haditanácsban, amelyben Ocskay is részt vőn, megállapított hadrendjét Pálffyknak titokban tudomására juttatta; amely értesülés a császári hadvezényletre nézve akkor döntő fontossággal bírt. Ugyanis a bán ilymódon jól tudván, hogy a legkevésbé begyakorlott, majdnem csupán újoncokból álló ezredek a gr. Pekry tábornok vezérlete alatti jobbszárnyba osztattak be; ezért merete tanácsolni a már egy ellenmozdulattal Trencsény vára felé visszavonulni akaró Heister császári fővezérnek eme — különben a tulajdonképpeni csatairánytól legtávolabban álló, veszélynek legkevésbé kitétt, — ügyetlenül manővrozó szárny megtámadását, próbaképpen.“⁷ Ezt az állítását Thaly semmiféle megbízható adattal nem támogatja, de nem is támogathatja, mert a csata lefolyásánál közölt eredeti Heister és Pálffy jelentésekből világosan kitűnik, hogy mindketten abban a hitben voltak, hogy csak Bercsényi menetel a lovassággal Trencsén felé. Még az ágyuit is Vágújhelyen hagyta Heister csak azért, hogy gyorsabban tudja utolérni a kuruc lovasságot, s maga volt a legjobban meglepetve, amikor 5-án hajnalban a turnai dombokon Rákóczi gyalogságát és ágyuit,⁸ szóval egész seregét meglátta. Előre megállapított kuruc hadirendről már csak azért sem lehetett szó, mert hiszen, mint tudjuk, a Fejedelem nem számított nagyobb harcra s nem tervezett semmiféle támadást. A táborban való elhelyezkedés késő este történt s hogy ez nem volt a másnapi csatarenddel azonos, bizonyítja az is, hogy Rákóczi és Bercsényi hajnalban csak nagy nehezen tudták csatarendbe állí-

⁶ Thaly gyűjtemény a Nemzeti Múzeum kéziratárában (Fol. 1589. Hung. — 8. Fasc. 182.).

⁷ *Hadtörténelmi Közlemények*: 1897. évfolyam 147. lap.

⁸ *Heister és Pálffy*: id. jel.

tani a sereget.⁹ Ocskay augusztus 1-e óta különben sem volt közvetlen összeköttetésben sem a Fejedelemmel, sem a főtábornokkal s így nem is tudhatta a következő napok részletes menetterveit.

Thaly Kálmánnak Ocskay Lászlóról és a felsőmagyarországi hadjáratról írott terjedelmes nagy munkája nyomán nagyon sokan foglalkoztak ennek a kétségkívül jó katonai tehetséggel és bátorsággal megáldott, alantasaira nagy befolyást gyakorló, de egyébként gyenge jellemű, szeszélyes és ingadozó lovas vezérnek a személyével.¹⁰ Amikor azután Herzeg Ferenc, Ocskay brigadérosában e kalandor természetű kuruc ezredesnek a köztudatban romantikussá vált egyéniségéhez még egy-két rokonszenves színt kevert, Thaly újból felkapta ezt a kérdést s az azóta tudomására jutott újabb adatok alapján a Századok 1901. évfolyamában „Néhány új adat Ocskay László életéhez” című tanulmányában, még határozottabban kinyilatkoztatta, hogy „a fatális trencségi harc nem indító oka, de következménye volt Ocskay átpártolásának.”¹¹ Hivatkozik Kolinovitsnak többször említett munkájára, továbbá Buchholtz János késmárki tanár feljegyzésére, akik mind a ketten Ocskayt okolják a vereségért. Közli azután ifj. Teleky Mihály gróf erdélyi udvari consiliárius napló feljegyzéseit, aki Rákóczi udvarában tartózkodott és a csatában a Fejedelem közvetlen környezetében vett részt. Aug. 5-éről ezt írja „Ocskay László is conspirál és az parancsolat szerént, maga directiója alatt 5000 emberből álló haddal *félreáll és segítséggel nem lépzen.*” Mivel ez a feljegyzés Rákóczi közvetlen környezetéből ered, Thaly annak tartalmát megdönthetetlen valóságnak tekinti. Pedig a tárgyilagos bírálat világánál ez az állítás sem bizonyul valónak. Ocskayt a Fejedelem a brezovai haditanács után ezredeivel a Vágnál hagyta, még pedig azzal a rendeltetéssel, hogy Heistert megfigyelje és összeköttetést tartson Rákóczi serege és a Csallóközben maradt Bottyán hadosztálya között.¹² Amikor azután a Fejedelem a Vágon átkelt és Trencsén felé fordult, Ocskay csupán Szalay ezredét hagyta a Vágnál; dandárának többi részével, a Fejedelem parancsának szellemében, kelet felé vonult s a csata napján Isztriczén tartózkodott. Thaly célzatos-

⁹ *Rákóczi Emlékiratok* VI. 402. lap.

¹⁰ „Ocskay brigadéros igazi életrajza és a Rákóczi-kor jellemzése” címen, az Ocskay család egyik tagja *Ocskay Gusztáv* 1902-ben egy kis könyvet adott ki a brigadéros rehabilitása érdekében. E mű annyira subjektív és gyakran nem tárgyilagos, hogy forrásműnek nem használható. Szerinte a fejedelem Ocskay segedelmével várta és remélte győzelmét Trencsénél s ebben nem is eszkaltozott, mert Ocskay a csatában még csakugyan résztvett. Mint tudjuk, ez nem fedi a valóságot.

¹¹ *Századok*: 1901. évfolyam 434. lap.

¹² *Rákóczi Emlékiratok* V. 598. lap.

ságot talál abban is, hogy Ocskay nem tartotta együtt és készen a kezeiügyében csapatait, hanem szándékosan széjjelosztotta a falvakra. Ezért azután nem tudott — mert nem akart — idejekorán megjelenni a trencsényi csatamezőn.

A mohácsi vész óta, amikor II. Lajos hasztalanul várta Zápolya János megérkezését, minden nagyobb csatavesztés után felmerül az a kérdés, vajjon a harcértől távollévő csapat idejekorán megérkezhetett volna-e a küzdőtérre és hogy annak vezére szándékosan késlekedett-e? Főleg azok a történetírók jutnak téves következtetésekre, akik katonai elméleti előtanulmányok híján, térkép és körző nélkül döntenek el ezt a kérdést. Nem veszik számításba az akkori terep- és közlekedési viszonyokat, a parancsok, jelentések közvetítésének akkori egyedüli módját (lovasok útján), az élelmezési nehézségeket és a menet közben elkerülhetetlen súrlódásokat, fennakadásokat. A legújabb történetkutatás alapján ma már világos, hogy Zápolya semmi körülmények között sem érhetett volna idejében a mohácsi csatamezőre.

De az Ocskay ellen hangoztatott vád azonos körülményeihez még közelebb álló analógiát is találhatunk újabbkori hadtörténelmünkben, még pedig az 1849. augusztus 2-án vívott szerencsétlen debreceni ütközetben. Az eddigi kutatók és az írásaikból táplálkozó köztudat Görgey Arthur okolja a vereségre, azt állítván, hogy ő kényszerítette az I. magyar hadtestet támadásra, s amikor ennek folytán Nagy-Sándor József tábornok bajba került, személyes gyűlöletből indítva nem sietett a hadtest megsegítésére, bár ezt — a közelben lévén — megtehetette volna. A ma már feltárt adatok Görgey ártatlanságát teljesen igazolják. Bármennyire siet is, csak este 8 óra után érhetett volna a küzdelem színhelyére, az ütközet pedig már délután 5 óra tájban véget ért.¹³

Ugyanezt mondhatjuk a trencsényi csatában Ocskayról is. Tartózkodási helye, — Isztricze — a barát-lehotai úton át körülbelül 50 km-nyire esett a csata központjától. Hamritól. Hogy a császáriak 5-án Rákócziyal összeütköznek, ezt előre nem tudhatta. Heister éjjeli támadásáról Czelder Orbán vöröshegyi őrsége ellen nem értesülhetett, és az általános támadásról is csak akkor szerezhetett tudomást, amikor az ágyutűz megkezdődött (8—9 óra tájban), mert ennek lármája Isztriczéig elhallatszott. A gyér puskaropogást azonban alig hallhatta. Parancsot nem kapott, hogy a Fejedelemhez csatlakozzék. De még, ha az ütközet zaja a füléhez is jutott, nem feltétlenül szükséges, hogy eredeti feladatát félbehagyva, lóhalálban a „marcher à canon“ elvénel fogva, a csatamezőre

¹³ *Gyalókey Jenő*: „A mohácsi csata“ — Mohácsi Emlékkönyv (a mohácsi vész 400 éves évfordulójának alkalmából) 259. lap és *Gyalókey Jenő*: A debreceni ütközetről (*Hadtört. Közl.* 1927. évf. IV. fejt. 71. lap.).

vágtasson. Különben pedig az előbb említett távolság folytán legkésőbb hajnali 3—4 óra között kellett volna már elindulnia, hogy a döntő küzdelem előtt — 7^h 30' körül — azaz akkor, amikor Pálffy támadása tért kezdett nyerni, a helyszínen legyen. E szerint idejekorán semmi szín alatt sem lehetett volna Rákóczi segítségére, hajnali 3 óra körül pedig még senki sem sejtette, hogy csata lesz. Valószínűnek tartom, hogy az ütközet szerencsétlen lefolyásáról csupán az első menekülők révén értesült, akik a déli órákban értek Isztriczére; akkor pedig már minden elveszett. Dandára különben sem állott több lovashól, mint legfeljebb 1500 főből (és nem 3000-ból, mint Teleky állítja) s ezzel a csupán lovasságból álló erővel, a már felbomlott és az erdők rengetegeiben menekvést kereső fejvesztett hadat azon a hegyes-völgyes terepen megállítani és azt újból ellenállásra képessé tenni, teljesen meddő kísérlet lett volna. Nem tartozik e munka keretébe s nincs is szándékomban, hogy Ocskay mellé védőtül szegődjem. Azt a tényt, hogy ez a köpönvegforgató kuruc vezér végeredményben mégis elpártolt a Fejedelemtől, sem szépíteni, sem magyarázni nem lehet. A történelem már ítélte felette. Csupán a történeti igazság érdekében kívánom megállapítani, hogy Ocskayt a trencsényi vereség okozásával vádolni nem lehet. Hogy a brigadéros szívében és elméjében ebben az időben már elfordult Rákóczitól s hogy Pálffyval már tárgyalt Nyber vicáris közvetítésével, bebizonyított dolog, de a nemzeti ügynek árulója a valóságban csak abban a percben lett, amikor ezredeit augusztus 28-án a pereszlényi mezőre vezette és ott Pálffyval kezét fogott. Mindaddig azonban, amíg a Fejedelem kenyerét ette, az ő parancsait teljesítette s egészen az utolsó napig a szerte széledt csapatok összetételén fáradozott. Ennek bizonyosságai a Mercurius Veridicus augusztus 6-i híradása¹⁴ és Ocskay augusztus havi levelei.¹⁵ Bercsényinek

¹⁴ *Mercurius Veridicus* 1708 augusztus 6. „Ocskay portyázásaival szünet nélkül zavarja a császáriakat.”

¹⁵ *Ocskay* levele Bercsényihez Privigyéről. 1708 augusztus 5-én: „... elől hátul széledő hadainkat tartóztatván és magam segítségére csoportoztatván, oly szándékkal tevém, mihent háromszázra verődhetem, azonnal Morvába teendő irruptionnal revocálhassam és distrahálhassam az ellenséget, mely által Méltóságok hadai özvecsoportozásának nagyon is használhatok.

Holnap ugyanis ezen szándékom effectuatiójára Zsolnához veszem utamat, Luzsényszky uram hadának össze hajtására, máris praevie bocsátván hat vármegyére currenséimet az elszéledett hadaink Méltóságok táborába való eligazításának okáért, melyeket tegnap velem meg egyezett Orbán Czelder egy részében, más részében pedig Winkler uram magával el vitt. Illavai postierungban is eddig continenskodo Rétey úr két seregét hallám Biese táján lenni, azokat is contrahálom segítségemre.”

Ocskay levele Bercsényihez Chinorányból 1708 augusztus 23. „... Én azonban az magam regementjével ezen distriktusnak consolatiojára, miglen ellenség ki nem nyom, végig subsistálók, megirtam Ottlyk

egy augusztus 14-én kelt és a felvidéki megyékhez intézett általános rendelete mindenkit arra utasít, hogy Ocskay parancsai szerint engedelmessé, engedelmeskedve, összeszedje és szedesse a hadakat, mert Ocskaynak erre teljes hatalma van.¹⁶ Ugyancsak ezidőből való a főgenerális egy másik currense, amely azzal vigasztalja a megyéket, hogy „minden csorbulás nélkül maradt 10 lovas regiment, az kik generális Bottyán János és brigadéros Ocskay László uraimék kommandója alatt Haza szolgálatjában az ellenség körül vagynak és mostani ocasióban jelen sem voltak.”¹⁷

Árulót vagy árulásban gyanús egyént, ilyen feladatokkal nem szoktak megbízni, s ha Ocskayt már akkor bűnösnek tartják, bizonyára Bercsényi lett volna az első, aki vele szemben kíméletet nem ismert volna.

Az érsekujvári haditörvényszék kihallgatta Ocskayt kivégzése előtt 1710. január 2-án. A jegyzőkönyv 5. kérdőpontja és felelete így hangzik:¹⁸

„Miért Méltóságos Fő-Generális úr Excja ordere szerint nem compareált az trencsényi harcra?”

„Nem is vötte ő Excja orderét, hanem a Felséges Fejedelmét vötte, akkor a midőn az harc állott, és ahhoz képest is marsírozott. — kit jól tud Szalay Pál uram.”

Ocskay igazat mondott, amikor azt állította, hogy Bercsényitől semmiféle parancsot nem kapott, sem a csata előtt, sem az alatt. De viszont annak sem találjuk nyomát, hogy ő Rákóczitól kapott volna parancsot. „akkor, amidőn az harc állott”. Legelső utasítását, mint előbb láttuk, Isztriczén kapta a csata napjának délutáni óráiban. Lehet, hogy ő azt hitte, hogy a harc akkor még állott, a valóságban azonban, mint tudjuk e szerenesétlen küzdelem már a déli órákban véget ért.

A Fejedelem balesete kétségkívül nagy hatással volt a kuruc sereg felbomlására. A hatás, sajnos, túlságosan nagy volt. Érthető, hogy milyen leverő benyomást gyakorolhatott a legfőbb hadúr elvesztének híre ingadozó és hátráló csapatok, amúgy is laza és a tömegpániktól megfertőzött lelkiüle-

György uramnak is, az vármegyék hadaival siessen conjunktiomra, operálhassunk egész tehetséggel ellenségben.”

Ocskay levele Bercsényihez Vendégh faluból 1708 augusztus 27-én — tehát egy nappal átpártolása előtt — „... meg írtam Ő Nagyságának voltaképen az itt való dolgokat, addiglan egyébbaránt ki nem nyomulok innend, valameddig ellenségnek reális operációját és szándékát meg nem tapasztalom.”

Valamennyi levél az *Országos Levéltár* Missilis gyűjteményéből.

¹⁶ *Thaly gyűjtemény* a Nemzeti Múzeum kéziratárában (Fol. 1589. Hung. — 8. Fasc. 182. lap.).

¹⁷ *U. o.* 189. lap.

¹⁸ *Thaly*: Ocskay László 2-ik kiadás II. K. 320. lap.

tére. De a csata elvesztése nem ezen fordult meg. A palotás ezred megingása után a pánikszerűen menekülő hadak között rendet teremteni már lehetetlen lett volna. S még ha Rákóczi lovával fel sem bukik, a tömeg minden bizonnyal úgy is magával ragadta volna. Ha a hadtörténelem néhány azonos esetét vizsgáljuk, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy fegyelmezett, nagy harcértékű csapatoknál a vezér elvesztése vagy balesete nem okozza feltétlenül azok fejvesztését; vagy ha egy sereg ilyen baleset folytán rövid időre el is veszti szilárd magatartását, hamarosan újból rendbe jöhet.

Mindkét lehetőségnek tanulságos példáját láthatjuk a Gustav Adolf és Wallenstein között vívott lützeni csatában (1652 november 6.). A svéd király, nehéz finn és svéd vértés lovassága élén, egy válságos pillanatban személyesen vezette csatarendjének jobbszárnyát a harcba, amikor két puskagolyótól találva, hősi halált halt. Királyuk elvesztése feletti fájdalomukban a svédek kétszeres dühhél rohantak Wallenstein hadaira, Bernát, weimári herceg, mint a király után rangban legmagasabb, azonnal a csapatok élére állott s Wallenstein hadait annyira megverte, hogy a lovasság pánikszerű futásban keresett menekülést. Ekkor a császáriak segítséget kaptak. Pappenheim 7000 lovassal váratlanul a csatatérré érkezett és visszaszorította a svédeket. A mérleg már-már Wallenstein javára billent, amikor Pappenheim halálosan megsebesült és lováról lehanyatlott. Serege erre fejét vesztette, meghátrált s átengedte a csatateret a svédeknek.¹⁹

Ugyanaz az ok — a vezér eleste — tehát különféle okozatot válthat ki, aszerint, hogy milyen harcértékkel rendelkezik az a csapat, amelyet ő vezetett.

Napoleon a poroszokat 1815 június 16-án Lignynél megverte. A német fővezér — Blücher tábornagy — a visszavonulás forgatagában halálra sebzett lovával felbukott. Teste felett száguldtak francia és német lovasok, amíg segéd-tisztje, Nostitz gróf őrnagy, válságos helyzetéből ki nem mentette. Ugyanez a súlyosan megsérült Blücher, ugyanezekkel a megvert és szertefutott csapatokkal, két nap múlva június 18-án, győzedelmesen döntötte el a Belle-Alliance-i csatát.²⁰

Rákóczi trencsényi baleseténél az volt a baj, hogy segéd-tisztjei voltak ugyan, akik a veszedelemből kimentették, de Bercsényi nem volt Weimári Bernát, aki erős kézzel magához ragadta volna a vezetés gyeplőjét.

A trencsényi csatát el kellett veszteni, ugyanúgy, ahogy elkeltt veszteni 172 évvel korábban a mohácsi csatát és 140 évvel későbbben a schwechati csatát, mert mindezeknek a har-

¹⁹ *Militär Conversations-Lexikon*, Leipzig 1855. IV. kötet, 773. lap

²⁰ *U. o.* IV. kötet 669. lap.

coknak magyar seregei a vereség és a széteszlás csiráját magukban hordozták és mert a csatát nem hadratermett, a vezetésben kiváló vezérek irányították. Hiányzott soraikban az a „disciplina militaris” és az a „serény resolutio”, amelyet gróf Zrínyi Miklós, az író, már az ő korának magyar hadseregeiben is nélkülözött.

Szinte a trencsényi csatára vonatkoztathatjuk „Török Afium”-ának ama bölcs mondását, melyben olyan találóan jellemzi a győzelem és vereség feltételeit. „mert a hadi ütközetben a kevesebb, de gyakorlott nép készebb a győzelemre, a tudatlan és gyakorlás nélkül való sokaság pedig mindenkor inkább kitétetett a veszedelemre.”

Markó Árpád.